

Bronisław Piotr Piłsudski (1866–1918) Muzea i kolekcje

MAŁGORZATA WAWRZAK

Wydział Sztuk Pięknych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: mmwawrzak@gmail.com, wawrzak@umk.pl

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5916-8690>

Keywords: Bronisław Piłsudski, museologist, museum, collection, folk studies

Słowa kluczowe: Bronisław Piłsudski, muzeolog, muzeum, kolekcja, badania ludoznawcze

Abstract

Bronisław Piotr Piłsudski (1866–1918). Museums and Collections

Bronisław Piotr Piłsudski, Polish exile, linguist, meteorologist, ethnologist, folklorist, anthropologist, social activist, documentary photographer, publicist, economist, creator of folkloric and ethnographic collections, museologist. His complicated biography and multi-faceted research activity for years have been of interest to specialists from various fields. Museology and collecting are the core of his most important achievements. He is known mainly for his activities on behalf of the Tatra Museum and as the author of the first “model ethnographic museum” in Poland. Exiled for his participation in the attempted assassination of Tsar Alexander III (March 1, 1887), he spent almost 20 years in the eastern reaches of Russia, mainly in Sakhalin. His work for museums in Khabarovsk, Alexandrovsk and Vladivostok and gathering collections for museums in St. Petersburg, resulted in the development of a method of museum organization and collecting materials and intangible traces of the culture of the indigenous inhabitants of those areas. He became not only an observer and researcher but, above all, a spokesman and defender of the rights of denationalized ethnic minorities, mainly Nivkhs (Gilaks) and Ainu. After returning to the country, the experiences gained in exile became the basis for his activities in

Podhale. In Zakopane he established the Ethnological Section and collected materials for the new "Rocznik Podhalański" magazine. He reorganized and expanded the Tatra Museum's collections laying the foundations for its collecting, scientific and publishing activities.

Abstrakt

Bronisław Piotr Piłsudski to polski zesłaniec, językoznawca, meteorolog, etnolog, folklorysta, antropolog, społecznik, fotograf-dokumentalista, publicysta, ekonomista, twórca folklorystycznych i etnograficznych kolekcji, muzeolog. Jego skomplikowany życiorys i wieloaspektowa aktywność badawcza od lat budzą zainteresowanie specjalistów z różnych dziedzin nauki. Osiągnięcia muzealne i kolekcjonerskie stanowią jeden z ważniejszych elementów jego dokonań. Jest znany głównie z działalności na rzecz Muzeum Tatrzańskiego i jako autor pierwszego na polskim gruncie „wzorcowego modelu muzeum etnograficznego”. Zesłany za udział w zamachu na cara Aleksandra III (1 marca 1887), niemal dwadzieścia lat przebywał na wschodnich krańcach Rosji, głównie na Sachalinie. Działając na rzecz muzeów w Chabarowsku, Aleksandrowsku i Władywostoku oraz podczas gromadzenia zbiorów dla muzeów w Petersburgu wypracował metodę organizacji muzeum oraz gromadzenia materialnych i niematerialnych śladów kultury rdzennych mieszkańców tamtejszych terenów. Stał się nie tylko obserwatorem i badaczem, ale przede wszystkim rzecznikiem i obrońcą praw wynaradawianych mniejszości etnicznych, głównie Niwchów (Gilaków) i Ajnów. Po powrocie do kraju doświadczenia zdobyte na zesłaniu wykorzystał w aktywnej działalności na Podhalu. W Zakopanem utworzył Sekcję Ludoznawczą, zbierał materiały do nowego pisma „Rocznik Podhalański”, porządkował i powiększał zbiory Muzeum Tatrzańskiego, kładąc podwaliny pod jego działalność kolekcjonerską i naukowo-wydawniczą.

Skomplikowany życiorys pochodzącego z Zułowa na Wileńszczyźnie polskiego zesłańca Bronisława Piłsudskiego i jego wieloaspektowa aktywność badawcza od lat budzą zainteresowanie językoznawców, etnologów, folklorystów, muzeologów, historyków, muzykologów, literaturoznawców¹. Imponująca spuścizna, jaką pozostawił: publikacje, notatki, korespondencja, kolekcje etnograficzne i fotograficzne – jest rozproszona i w dalszym ciągu odkrywana w wielu światowych archiwach, bibliotekach i muzeach, a o „litewskim Polaku”, „Sachalińczyku”, „Królu Ajnów” powstała obszerna literatura, głównie w językach polskim, rosyjskim i japońskim² (il. 1).

¹ Składam podziękowanie dr Aldonie Tołysz za cenne uwagi podczas pracy nad tekstem.

² Antoni Kuczyński i Zbigniew Wójcik, „Bibliografia prac polskich autorów piszących o Bronisławie Piłsudskim,” *Lud* 75 (1992): 332–347 (191 pozycji), oraz Włodzimierz M. Łatyszew, „Materiały do bibliografii publikacji o Bronisławie Piłsudskim w języku rosyjskim,” *Lud* 77

Intensywne badania nad jego dorobkiem zostały podjęte w latach osiemdziesiątych XX wieku, po odtworzeniu na Uniwersytecie w Sapporo w Japonii zarejestrowanych przez niego na Sachalinie i Hokkaido (1903–1905), na walcach woskowych fonografu Edisona, ajnoskich mitów, odgłosów obrzędów i pieśni³. Wkrótce pojawiły się warte przypomnienia inicjatywy: powołano – dzięki zaangażowaniu między innymi polskiego językoznawcy Alfreda F. Majewicza – International Committee for the Restoration and Assessment of Bronisław Piłsudski's Work (ICRAP; 1983)⁴, opracowano projekt publikacji *The Collected Work of Bronisław Piłsudski*⁵, powstał Instytut Nasledija Bronisława Piłsudskiego (1997) i czasopismo „Izwestija Instituta Nasledija Bronisława Piłsudskiego” (IINBP) według koncepcji dyrektora Obwodowego Muzeum Krajoznawczego w Jużnosachalińsku Władysława Łatyszewa. Efektem działań tych instytucji było zorganizowanie szeregu międzynarodowych konferencji, wystaw i sympozjów⁶. Pamięć B. Piłsudskiego uczczono wysta-

(1994): 205–222 (175 pozycji). Od tego czasu literatura przedmiotu znacznie się powiększyła, powstały m.in. dwie naukowe biografie: Vladimir M. Latyšev, *Sachalinskaja žyzn' Bronisłava Piłsudskogo: prolegomeny k biografii* (Južno-Sachalinsk: Sachalinskoe Knižnoe Izdatelstvo, 2008), oraz Kazuhiko Sawada, *Opowieść o Bronisławie Piłsudskim. Polak nazwany Królem Ajnów*, przekł. Barbara Słomka (Sulejówkę: Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, 2021).

³ Waliki woskowe przywiózł do kraju. Znalezione w latach 30. XX w. na strychu Korniłowiczówki w Zakopanem, trafiły do Krakowa, następnie przekazano je do Archiwum Fonograficznego Uniwersytetu w Poznaniu, gdzie w latach 50. podjęto próbę skopiowania ich zawartości, początkowo na płyty gramofonowe, następnie w latach 60. na taśmę magnetyczną, zob. Alfred F. Majewicz, „Czterdzieści trzy lata badań nad życiem i spuścizną Bronisława Piłsudskiego – dokonania i osiągnięcia, niepowodzenia i perspektywy – au lieu d'une introduction,” w *Bronisław Piłsudski – w stulecie śmierci. W stronę Niepodległej. Materiały pokonferencyjne*, red. Anna Król i Wioletta Laskowska-Smoczyńska (Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, 2020), 18–57.

⁴ Alfred F. Majewicz, „Archiwalia po Bronisławie Piłsudskim w Bibliotece PAN w Krakowie i ich wykorzystanie,” *Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie* 44 (1999): 293–306, zwł. 296.

⁵ Do tej pory ukazały się cztery tomy (piąty w przygotowaniu): *The Collected Work of Bronisław Piłsudski*, t. 1–4, red. Alfred F. Majewicz (Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 1998–2012), zawierające rekonstrukcję i naukowe opracowanie zarówno wydanych, jak i odnalezionych drogą szeregu kwerend archiwalnych rękopiśmiennych materiałów pozostawionych przez Piłsudskiego, dotyczących głównie kwestii językowych, zob. Majewicz, „Czterdzieści trzy lata,” 41, oraz Alfred F. Majewicz, „Bronisław Piłsudski i jego dziedzictwo – próba ewaluacji,” w *Świat Ajnów. Od Bronisława Piłsudskiego do Shigeru Kayano*, red. Lucjan Buchalik (Żory: Muzeum Miejskie w Żorach, 2018), 191.

⁶ 1985 – „International Symposium on B. Piłsudski's Phonographic Records and the Ainu Culture,” Uniwersytet Hokkaido w Sapporo-Nibutani – *Proceedings of the International Symposium on B. Piłsudski's Phonographic Records and the Ainu Culture*, red. Tetsuo Asakura (Sapporo: Hokkaido University, 1985); 1991 – II Międzynarodowa Konferencja „B. O. Piłsudskij – issledowatel narodov Sachalina”, Sachalińskie Muzeum Regionalne w Jużno-Sachalińsku – *B. O. Piłsudskij – isledovatel narodov Sachalina. (Materijaly meždunarodnoj*

wieniem jego pomników⁷, imię polskiego badacza nosi góra na południowym Sachalinie⁸.

Działalność muzealna i kolekcjonerska stanowi jeden z ważniejszych elementów dokonań Piłsudskiego. Problematyka ta była poruszana w literaturze⁹,

naučnoj konferencji 31 oktjabrja–2 nojabrja 1991 g. Južno-Sachalinsk, t. 1–2 (Južnosachalinsk: Sachalinskij oblastnoj kraevedčeskij muzej, 1992); 1999 – III Międzynarodowa Konferencja „Bronisław Piłsudski and Futabatei Shimei: An Excellent Charter in the History of Polish-Japanese relations”, Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha w Krakowie oraz Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem – *Bronisław Piłsudski and Futabatei Shimei: An Excellent Charter in the History of Polish-Japanese Relations. Materials of the Third International Conference on Bronisław Piłsudski and His Scholarly Heritage. Kraków–Zakopane 29/8–7/9 1999*, red. Alfred F. Majewicz i Tomasz Wicherkiewicz (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2001); 2018 – IV Międzynarodowa Konferencja poświęcona Bronisławowi Piłsudskiemu i jego dziedzictwu naukowemu, połączona z wystawą w Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha w Krakowie i w Muzeum Miejskim w Żorach, z okazji setnej rocznicy śmierci B. Piłsudskiego – materiały z wystaw: *Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski / The Ainu, the Góral and Bronisław Piłsudski*, red. Anna Król (Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, 2018), i *Świat Ajnów. Od Bronisława Piłsudskiego do Shigeru Kayano*, red. Lucjan Buchalik (Żory: Muzeum Miejskie w Żorach 2018), oraz materiały pokonferencyjne: *Bronisław Piłsudski – w stulecie śmierci*. Pokłósiem wystawy „Świat Ajnów” w Muzeum Miejskim w Żorach były wystawy zorganizowane w muzeach w Wieluniu (2019), Tarnobrzegu (2019–2020), Praszce (2020–2021), Gołdapii (2021) i w Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie (2021). Sympozjum „Bronisław Piłsudski. Człowiek – uczony – patriota”, 20–21 X 2000 r. w Zakopanem, zorganizowane przez Polską Akademię Umiejętności oraz Muzeum Tatrzańskie im. dr. Tytuśa Chałubińskiego, uświetniło uroczystość wzniesienia symbolicznej mogiły B. Piłsudskiego na Pęksowym Brzyzku w Zakopanem; z tej okazji Piłsudskiemu poświęcono oddzielny numer pisma *Literatura Ludowa* 43, nr 4–5 (1999). Ukazały się też materiały pokonferencyjne *Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek – uczony – patriota*, red. Anna Liscar i Magdalena Sarkowicz (Zakopane: Towarzystwo Muzeum Tatrzańskie, 2003).

⁷ W 1991 r. przed Muzeum w Južno-Sachalińsku stanął pomnik Bronisława Piłsudskiego upamiętniający jego wkład w badania etnograficzne. W październiku 2013 r. w południowo-zachodniej części wyspy Hokkaido, na terenie należącego do Ajnuskiego Muzeum Etnograficznego skansenu Porotokotan w Shiraoi odsłonięto jego popiersie. W 2018 r. przed Muzeum Miejskim w Żorach wzniesiono pomnik przedstawiający Bronisława Piłsudskiego nagrywającego siedzącą przed nim Ajnuskę. W 2000 r. wmurowano tablicę pamiątkową na ścianie kamienicy przy ul. Topolowej 16 w Krakowie, gdzie Bronisław mieszkał z bratem Józefem i jego żoną Marią.

⁸ Góra Piłsudskiego, nazwana tak po II wojnie światowej, gdy Rosjanie odzyskali południową część Sachalinu, znajduje się na południowym zboczu łańcucha Gór Schrencka (419,2 m n.p.m.).

⁹ Z ważniejszych: Kazimiera Zawistowicz, „Bronisław Piłsudski, 21 X 1866–17 V 1918,” *Wiedza i Życie* 1 (1930): 25–40; Kazimierz Malinowski, *Prekursorzy muzeologii polskiej* (Poznań: PAN, 1970), zwł. 78–98; Juliusz Zborowski, „Z dziejów ludoznawstwa i muzealnictwa na Podhalu. Sekcja Ludoznawcza Towarzystwa Tatrzańskiego (1911–1919),” *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie* 6 (1976): 35–115; Vladimir M. Latyšev i Michail M. Prokofev, *Katalog etnografických kolekcij B. O. Piłsudskogo v Sachalinskóm oblastnom kraevedčeskom muzee* (Južnosachalinsk: Sachalinskij oblastnoj kraevedčeskij muzej, 1988); Antoni Kuczyński, „Bronisław Piłsudski and His Contribution to the Ethnographical Museology,” *Ethnologia*

lecz jego osiągnięcia w tym obszarze nie zostały dostatecznie przebadane. Zna-ny jest głównie z pracy na rzecz Muzeum Tatrzańskiego, a jako autor pierwsze-go na polskim gruncie projektu „wzorcowego modelu muzeum etnograficzne-go”¹⁰, opublikowanego pod tytułem *Muzeum Tatrzańskie im. dra T. Chałubiń-skiego. Zadania i sposoby prowadzenia działu ludoznawczego*¹¹, został wpisany w poczet prekursorów muzeologii etnograficznej¹². Opracowanie to, skierowane

Polona 15/16 (1991): 169–175; Władysław M. Łatyszew, „Naukowy spadek Bronisława Piłsudskiego w muzeach i archiwach Rosji,” w *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, red. Antoni Kuczyński (Wrocław: Silesia, 1998), 168–181; Hanna Błaszczyk-Żurowska, „Działalność kolekcjonerska Bronisława Piłsudskiego w Zakopanem,” *Literatura Ludowa* 4–5 (1999): 137–145; Koichi Inoue, „Lew Szternberg i Bronisław Piłsudski. Spotkania naukowe i osobiste,” *Literatura Ludowa* 4–5 (1999): 147–160; Vera V. Kobko, „Katalog kolekcji B. O. Piłsudskiego w Primorskom gosudarstvennom obiedinnom muzee im. V. K. Arseneva,” *Izvestija Instituta nasledija Bronislava Piłsudskiego* 2 (1999): 4–18; Zbigniew Wójcik, „Muzea i muzealnictwo w działalności Bronisława Piłsudskiego,” w *Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek – uczonek – patriota*, 85–108; Władysław M. Łatyszew, „Scripta manent. Spuścizna naukowa Bronisława Piłsudskiego,” *Lud* 88 (2004): 123–141; Antoni Kuczyński i Zbigniew Wójcik, „Bronisław Piłsudski – muzeolog,” w *A Critical Biography of Bronisław Piłsudski* [Preprint], t. 2, red. Kazuhiko Sawada i Koichi Inoue (Saitama: Saitama University, 2010), 197–214; Zbigniew Wójcik, „Bronisława Piłsudskiego działalność muzealna na Dalekim Wschodzie,” *Etnografia Nowa* 6 (2014): 193–204; Jerzy M. Roszkowski, „Związki Bronisława Piłsudskiego z Podtatrzem i Muzeum Tatrzańskim (1906–1914),” *Etnografia Nowa* 6 (2014): 227–247; Mieczysław Rokosz, „Bronisław Piłsudski i jego praca na rzecz Muzeum Tatrzańskiego w latach (1906) 1911–1914,” w *O ojcach założycielach i pierwszych budowniczych Muzeum Tatrzańskiego*, red. Mieczysław Rokosz (Zakopane: Towarzystwo Muzeum Tatrzańskiego / Tatrzański Park Narodowy, 2012), 124–135; Lesław Dall, „Bronisław Piłsudski, jeden z ojców założycieli Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem,” w *Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski / The Ainu, the Góral and Bronisław Piłsudski*, red. Anna Król (Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, 2018), 159–174; Anna Kozak, „Zakopiańska kolekcja Bronisława Piłsudskiego,” w *Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski*, 175–183; Andriej M. Sokołow i Weronika A. Bielajewa-Saczuk, *Świat Ajnów oczami Bronisława Piłsudskiego. Kolekcje Kunstkamery* (Petersburg: Muzeum Antropologii i Etnografii im. Piotra Wielkiego (Kunstkamera) Rosyjskiej Akademii Nauk, 2019); Jerzy M. Roszkowski, „Bronisław Piłsudski a Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem,” w *Bronisław Piłsudski, Muzeum Tatrzańskie im. T. Chałubińskiego w Zakopanem. Zadania i sposoby prowadzenia działu ludoznawczego*, oprac. Aldona Tołysz (Pomniki Muzealnictwa Polskiego) (Warszawa: PIW / NIMOZ, 2020), 5–41.

¹⁰ Jan Świąch, „Nowatorskie koncepcje i realizacje polskiego muzealnictwa etnograficznego do 1945 r.,” w *Muzeum XXI wieku: w 100-lecie I zjazdu muzeów polskich w Poznaniu. Konferencja „Muzeum XXI wieku. W 100-lecie I zjazdu muzeów polskich w Poznaniu”*, red. Maria Gołąb (Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu, 2022), 93–98.

¹¹ Bronisław Piłsudski, *Muzeum Tatrzańskie im. dra T. Chałubińskiego. Zadania i sposoby prowadzenia działu ludoznawczego. (Na rzecz głodnych we wsiach polskich)* (Kraków: nakł. autora, 1915); Bronisław Piłsudski, „W sprawie Muzeum Tatrzańskiego. (O urządzenie działu ludoznawczego),” *Rocznik Podhalański* 1 (1914–1921): 144–188; ostatnio rozprawa została wznowiona, zob. *W sprawie Muzeum Tatrzańskiego (O urządzenie działu ludoznawczego)*, w Piłsudski, *Muzeum Tatrzańskie* (2020), s. 45–105.

¹² Malinowski, *Prekursorzy*, 86.

w 1913 roku do zarządu Towarzystwa Muzeum Tatrzańskie (TMT) w trosce o przyszły kształt placówki i odpowiednią ekspozycję zbiorów etnograficznych w projektowanym budynku¹⁵, stanowiło swoiste résumé doświadczeń muzealnych autora (il. 2).

W 1887 roku Bronisław Piłsudski, student pierwszego roku Wydziału Prawa Cesarskiego Uniwersytetu Petersburskiego, podejrzany o udział w zamachu na cara Aleksandra III (1 marca 1887 roku), został skazany na karę śmierci. Po zmianie wyroku na piętnaście lat katorgi, w sierpniu trafił na wyspę Sachalin, miejsce zesłək między innymi przestępców politycznych, i umieszczony w kolonii karnej Rykowskoje (ob. Kirovskoye) w obwodzie tymowskim.

Zarówno dla niego, jak i dla wielu polskich zesłańców miejsce wygnania stało się warsztatem naukowym, terenem samorealizacji, obszarem pionierskich badań. Piłsudski wniósł znaczący wkład w poznanie i zachowanie materialnej i niematerialnej kultury rdzennych mieszkańców Sachalinu, Kraju Nadmorskiego, Przyamurza i japońskiej wyspy Hokkaido (Ezo). Opracowywał słowniki językowe, dokumentował – sporządzał notatki, robił zdjęcia, nagrywał, gromadził przedmioty – namacalne ślady bytu Niwchów (Gilaków) i Ajnów, a także Oroków (Uilta), Nanajów (Goldów) i Ulczów (Olczów, Mangunów). W pierwszym rzędzie był rzecznikiem i obrońcą praw wynaradawianych mniejszości etnicznych. Człowiek o „idealnie pięknym charakterze”, świadomy ich powolnej zagłady, widział, jakie szkody dla ich życia i tradycji niesie zasiedlanie wyspy przybyszami.

Wyróżniał się inteligencją i wykształceniem. Już po dwóch latach przymusowej pracy fizycznej został zatrudniony w miejscowej stacji meteorologicznej, był pomocnikiem biurowym na posterunku policji okręgu tymowskiego, uczył dzieci miejscowych urzędników i osiedleńców, założył bibliotekę, pracował w szkole ludowej. Dość wcześnie zainteresował się mieszkającymi w pobliżu Gilakami. Pomagał im, doradzał w kwestiach ogrodnictwa, zdrowia i kształcenia, częściowo się z nimi utożsamiał, oni obdarzyli go zaufaniem nazywając „Akan” – Starszy Brat. Obserwacja ich życia, zwłaszcza nauka gilackiego języka, spisywanie podań, legend, modlitw i pieśni tej niepiśmiennej

¹⁵ Muzeum Tatrzańskie im. dr. Tytusa Chałubińskiego zostało otwarte dla publiczności w 1889 r., w lipcu 1892 r. zbiory przeniesiono do drewnianego budynku zaprojektowanego przez Józefa Piusa Dziekońskiego. W 1908 r. Franciszek Mączyński i Stanisław Witkiewicz przedstawili projekt murowanego gmachu – przyszłej siedziby Muzeum, w 1913 r. poświęcono kamień węgielny. Budowę przerwał wybuch I wojny światowej. Otwarcie placówki w nowym budynku nastąpiło w 1922 r., zob. np. Zbigniew Moździerz, „Budynki Muzeum Tatrzańskie i ich twórcy,” w *O ojcach założycielach*, 170–214.

nacji szybko nabrały charakteru naukowego. Znajomość języka i wzajemne zaufanie okazały się pomocne w gromadzeniu i opisywaniu zebranych przedmiotów. W 1891 roku Piłsudski poznał Lwa Szternberga, również więźnia politycznego, osadzonego w Aleksandrowsku, stolicy Sachalinu, w przyszłości wybitnego rosyjskiego etnografa¹⁴. Spotkanie tych dwóch badaczy okazało się przełomowe dla losów polskiego zesłańca, miało bowiem decydujący wpływ na jego późniejszą działalność, głównie związaną z muzeami i tworzeniem kolekcji. Razem stawiali pierwsze kroki w muzealnictwie, biorąc udział w gromadzeniu zbiorów i organizowaniu Muzeum Historii Lokalnej w Chabarowsku nad Amurem i Muzeum Sachalińskiego w Aleksandrowsku¹⁵.

Muzea lokalne/krajoznawcze na Syberii i rosyjskim Dalekim Wschodzie

Rozwój muzealnictwa na wschodnich krańcach rosyjskiego imperium był związany z podbijaniem przez państwo carów nowych terenów i intensywną ich kolonizacją. Szeroko zakrojone ekspedycje inicjowała Imperatorska Rosyjska Akademia Nauk (RAN). Pod jej jurysdykcję w 1724 roku weszła petersburska Kunstkamera, w 1728 roku otwarta jako muzeum akademickie. Z jego zbiorów wyłączono kolekcję etnograficzną, która stała się podstawą utworzonego w 1836 roku Muzeum Etnograficznego Akademii Nauk. W 1879 roku, po połączeniu z Gabinetem Anatomicznym, placówka ta zyskała nazwę Muzeum Antropologii i Etnografii Akademii Nauk, a od 1903 roku – Muzeum Antropologii i Etnografii (Kunstkamera) im. Piotra Wielkiego Rosyjskiej Akademii Nauk (MAE). Na przełomie XIX i XX wieku zbiory etnograficzne zaczęto gromadzić również w Oddziale Etnograficznym Muzeum Rosyjskiego cara Aleksandra III w Petersburgu.

¹⁴ Lew Jakowlewicz Szternberg (1861–1927), rosyjski antropolog pochodzenia żydowskiego, w czasie studiów na uniwersytecie w Petersburgu związany z organizacją „Narodnaja Wola”, wydany z uczelni w 1881 r., rok później rozpoczął studia na Wydziale Prawa uniwersytetu w Odessie. Aresztowany w 1886 r., został w 1889 r. zesłany na 10 lat na Sachalin, gdzie przebywał do 1897 r. Badacz języka i kultury Gilaków, Oroków i Ajnów. W 1899 r. wyjechał do Petersburga. Tam w latach 1901–1927 pełnił funkcję starszego kuratora Muzeum Antropologii i Etnografii, w 1904 r. rozpoczął wykłady z etnografii, od 1918 r. był profesorem antropologii na uniwersytecie w Petersburgu, Sergei Kan, „Lev Shternberg (1861–1927): Russian Socialist, Jewish Activist, Anthropologist,” *Bulletin: Anthropology, Minorities, Multiculturalism* 5 (2004): 27–34.

¹⁵ „Sachalinskij muzej,” *Sachalinskij Kalendar* (1898): 159–163.

Inicjatorem wypraw na przygraniczne tereny imperium było politycznie w hierarchii wysoko postawione Cesarskie Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne (Imperatorskoje Russkoje Geograficzskoje Obszczestwo – IRGO), założone w 1845 roku w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Petersburgu. Wyprawy, oprócz zbierania informacji, miały również tajne wojskowe zadania. Wydawane w latach 1848–1859 programy ekspedycji zawierały instrukcje dotyczące między innymi dokumentowania życia tubylczej ludności zamieszkującej penetrowane tereny. Poza elementem naukowym, badania miały się przyczynić do włączenia jej w orbitę rosyjskiej cywilizacji¹⁶. Na Syberii i Dalekim Wschodzie powstały oddziały IRGO: Wschodniosyberyjski w Irkucku (1851) oraz Przyamurski w Chabarowsku (1894), przy których zorganizowano muzea lokalne/krajoznawcze (miestnyje/krajewiedczeskie) o złożonym profilu i biblioteki. Istotną rolę w inicjowaniu ekspedycji badawczych i gromadzeniu muzealnych kolekcji odgrywało Towarzystwo Badań Kraju Amurskiego (Obszczestwo Izuczenia Amurskogo Kraja – OIAK), pierwsza organizacja naukowa na Dalekim Wschodzie, założona w roku 1884 we Władywostoku jako organ Przyamurskiego Oddziału IRGO, a także Rosyjski Komitet do spraw Badań Azji Środkowej i Wschodniej (Komitet po izuczeniju Wostocznoj i Sredniej Azji), powołany w 1902 roku w Petersburgu. Sekretarzem tego komitetu został Lew Szternberg, natomiast Piłsudski wziął udział w pierwszej ekspedycji zleconej przez tę organizację.

Oddziałom IRGO podlegały muzea w Irkucku (założone w 1854 roku), Omsku (1878), Troickosawsku-Kiachcie (1894), Chabarowsku (1894), Czycie (1894). Decyzją dумы miejskiej powstały muzea w Nerczyńsku (1866), Minusińsku (1877), Jenisejsku (1883), Aczyńsku (1887), Błagowieszczeńsku (1891), Krasnojarsku (1899), z inicjatywy miejscowego gubernatora w Aleksandrowsku na Sachalinie (1896). OIAK utworzyło muzeum we Władywostoku (1884) oraz muzea przy Gubernialnych Komitetach Statystycznych w Tobolsku (1870) i Jakucku (1887)¹⁷.

Wpływ na rozwój lokalnego muzealnictwa miały kolekcje tworzone przez napływową inteligencję, lekarzy, nauczycieli i historyków. Inicjatywy

¹⁶ Veronika Beliaeva-Sachuk, „Vostočnaja ekspedycja Voclava Seroševskogo i Bronislava Pil-sudskogo 1903 goda,” *Historia i Świat* 10 (2021): 317–330.

¹⁷ Olga N. Šelegina, „Muzejnaja set sibirskogo regiona: procesy formirovanija i adaptacii,” *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo Universiteta* 346 (Tomsk 2011): 103–110, zwł. 103–104; Nikolaj I. Ruban, *Muzeologija. Istorija muzejnogo dela. Muzejnoe delo na Dalnem Vostoke Rosii. Osnovanie napravlenija i formy muzejnoj dejatelnosti* (Chabarovsk: b.w., 2001) (b. p.).

społeczne były wspierane przez Gubernialne Komitety Statystyczne, dумы miejskie i towarzystwa naukowe¹⁸, często nadzorowane przez miejscowych gubernatorów. Muzea traktowano jako wyraz propaństwowej postawy urzędników danej guberni¹⁹ – miały być wskaźnikiem ich aktywności i propagandowej działalności na rzecz kultywowania tradycji narodowej, a także podkreślać „przynależność” tych ziem do „wielkiej Rosji”.

Siłą napędową działalności muzeotwórczej, obok nielicznej miejscowej inteligencji, byli zesłańcy polityczni, w tym Polacy. „Brak pisemnej inteligencji, oraz własne nieuctwo i lenistwo zmuszały urzędników rosyjskich zapręgać do tej pracy wykształconych skazańców, a więc przede wszystkim politycznych”²⁰. Wśród nich byli Benedykt Dybowski, Aleksander Czekanowski, Jan Czerski, Mikołaj Witkowski, Wiktor Godlewski, Józef Łagowski, Feliks Kon, Edward Piekarski, Julian Talko-Hryniewicz, Michał Jankowski i wielu innych, którzy równolegle do własnych studiów przyrodniczych, geologicznych, geograficznych i archeologicznych kładli fundamenty pod badania antropologiczne i etnograficzne, zasilając jednocześnie zbiory lokalnych muzeów²¹.

Muzea w Chabarowsku i Aleksandrowsku

Piłsudski po raz pierwszy zetknął się z instytucją muzealną, gdy w Przyamurskim Oddziale IRGO w Chabarowsku z inicjatywy generał-gubernatora Kraju Nadamurskiego Mikołaja Grodekowa otwarto Muzeum Historii Naturalnej (1894), w którym urządzono działy: archeologiczny, etnograficzny i przyrodniczy regionu amurskiego oraz bibliotekę. W liście do rodziny z 6 sierpnia 1894 roku pisał: „W tem otrzymuje nasz naczelnik rozporządzenie zbierać kolekcje flory, fauny, minerałów itp. w swoim okręgu dla niedawno odkrytego

¹⁸ Vladimir I. Pervuškin, *Gubernskie Statističeskie Komitety i provincija istoričeskich nauk* (Penza: Penzenskij gosudarstvennyj pedagogičeskij universitet, 2007), 47; Larisa B. Bykasova, „K voprosu o formirovanii seti kraevedčeskich muzeev vo vtoroj polovine XIX–načale XX veka,” *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta Kultury i Isskusstv* 28 (Kemerovo 2014): 26–31, zwł. 29.

¹⁹ Galina I. Dudarec i Vladislav M. Latyšev, „Gerbarnye kollekcii Bronislava Pilsudskogo,” *Izvestija Instituta nasledija Bronislava Pilsudskogo* 11 (2007): 82–98.

²⁰ Wacław Sieroszewski, „Bronisław Piłsudski,” *Rocznik Podhalański* 1 (1914–1921): V–XXX, zwł. XIV.

²¹ Na temat udziału Polaków w wieloaspektowych badaniach Syberii i Dalekiego Wschodu powstała obszerna literatura, natomiast ich wkład w rozwój muzeów i sprawa pozostawionych tam bogatych kolekcji zebranych podczas badań terenowych pozostają w fazie przyczynków.

muzeum w Chabarowsku. Przysłano też i 100 rs.”²² Na polecenie władz Piłsudski wyruszył na poszukiwania i podczas dwunastu dni spędzonych w terenie (na górze Łopatina) zebrał kolekcję przyrodniczą, która spotkała się z dużym uznaniem.

Jednocześnie nowo mianowany (w maju 1893 roku) gubernator wojenny Sachalinu generał dywizji Władimir D. Mierkazin podjął decyzję o utworzeniu muzeum w Aleksandrowsku, które miało ożywić tamtejsze życie kulturalne; głównie jednak chodziło o poprawienie wizerunku „katorżniczej wyspy”, gdyż po wizycie Antona Czechowa w 1890 roku i jego książce „Wyspa Sachalin” nie cieszyła się dobrą sławą. Z polecenia gubernatora powołano komitet organizacyjny muzeum, w którego skład weszli sachalińscy lekarze, nieliczna miejscowa inteligencja zatrudniona w administracji oraz więźniowie polityczni²³. Na potrzeby Sachalińskiego Muzeum, otwartego 6 grudnia 1896 roku, Mierkazin przekazał jeden z najlepszych budynków – mieścił się w nim jego gabinet, sześć sal przeznaczonych na ekspozycję zbiorów i biblioteka²⁴. Muzeum miało „służyć żywą ilustracją wszystkiego, co do chwili obecnej wiadomo o wyspie, dzięki zebranych kolekcjom, dać możliwość każdemu przybywającemu na wyspę poznawać i zgłębiać przyrodę wyspy, jej bogactwa naturalne i życie ludności, tak przybyłej rosyjskiej, jak i tubylczej, muzeum winno także służyć poznaniu wyspy jako kolonii więziennie-gospodarczej i dostarczyć poglądowej, kształcącej pomocy dla uczącej się sachalińskiej młodzieży”²⁵. Ważne miejsce w organizacji Muzeum zajmował Szternberg. W Archiwum RAN zachował się pisany jego ręką dokument, zawierający rozdziały: „Środki na muzeum”, „Zarządzanie muzeum” i „Porządek muzeum”²⁶. Do tego dokumentu gubernator dołączył specjalne podziękowanie „za spisanie się wyśmienite i wielki pożytek dla wyspy” z wykazem osób, które „przyczyniły się swoim udziałem do gromadzenia, opracowania i rozmieszczenia zbiorów oraz przyniosły różne przedmioty w darze”²⁷ – są wśród nich Szternberg i Piłsudski.

²² Zbigniew Wójcik, „Z nieznanej korespondencji zesłańczej Bronisława Piłsudskiego,” *Niepodległość i Pamięć* 3, nr 2 (6) (1996): 153.

²³ Aleksandr I. Kostanov, „Jubilej Sachalinskogo muzeja,” *Vestnik Sachalinskogo Muzeja* 3 (1996): 3.

²⁴ Vladislav M. Latyšev, „Surovyj general,” *Vestnik Sachalinskogo Muzeja* 3 (1998): 101.

²⁵ „Prikaz voennogo gubernatora ostrova Sachalina. Dekabria 6-go dnja 1896 g., nr 226” za: Kostanov, „Jubilej Sachalinskogo muzeja,” 7 (tłum. tego i innych cytatów M. Wawrzak).

²⁶ Za: Latyšev, *Sachalinskaja žyzn’*, 176 i 180.

²⁷ „Sachalinskij muzej,” *Sachalinskij Kalendar* (1898): 159–163.

W „Sachalińskim Kalendarzu” ukazał się katalog zbiorów obejmujący działy: Historia naturalna (w tym archeologia); Etnografia (Gilacy, Tunguzi, Ajnowie, Japończycy, Oroczeni); Zoologia; Paleontologia; Rolnictwo; Techniczny (więzienny)²⁸. Największy był dział etnograficzny i można przypuszczać, że większość obiektów zgromadzili Piłsudski i Szternberg²⁹. Kolekcję etnograficzną obrazującą życie Ajnów pozyskał Piłsudski w drugiej połowie 1896 roku, gdy został wysłany na południe wyspy w celu zainstalowania w Korsakowsku i we wsi Gałkino-Wraskoje stacji meteorologicznej oraz zebrania brakujących eksponatów dotyczących życia tego ludu. Mógł też brać udział w porządkowaniu zgromadzonych wcześniej zbiorów botanicznych, od września 1897 do kwietnia 1898 roku bowiem na zaproszenie naczelnego lekarza Sachalinu, Poddubskiego, pracował jako recepcjonista Biura ds. Medycznych w Aleksandrowsku³⁰ i prowadził korespondencję z badaczem flory i fauny Bajkału Benedyktem Dybowskim³¹.

Ważną częścią zbiorów była kolekcja fotografii. Do jej kompletowania „Zostali wyznaczeni dwaj ‘posielańcy’, jeden miał się zająć przygotowaniem fotografii, [...] oraz albumu zdjęć”³². Przy muzeum wybudowano specjalny „fotograficzny pawilon”. Wydarzeniem, zwłaszcza dla muzealnego działu etnografii, był zakup fonografu³³. Wiadomo, że Piłsudski był zainteresowany robieniem zdjęć, aparat pożyczał od właściciela zakładu fotograficznego w Aleksandrowsku Aleksieja von Frikena, nowy kupił mu lekarz Poddubski³⁴. Fotografie Piłsudskiego i Frikena zachowały się w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk

²⁸ „Pervyj katalog Sachalinskogo muzeja,” *Sachalinskij Kalendar*, o. Sachalin (1898): 176–192 („Prilożenie”).

²⁹ Sergei Kan podaje, że obaj odegrali kluczową rolę w powstaniu pierwszego na wyspie „muzeum historii naturalnej”, któremu Piłsudski przekazał bardzo dużą i cenną kolekcję obiektów etnograficznych, Sergei Kan, „Bronisław Piłsudski’s Scholarly Legacy Rediscovered. Review Essay,” *Arctic Anthropology* 42, nr 2 (2005): 95–98, zwł. 95.

³⁰ Koichi Inoue, „Kronika Bronisława Piłsudskiego,” tłum. z j. japońskiego Atsushi Ando i Agata Matsumoto, w *Świat Ajnów*, 19.

³¹ Zbigniew J. Wójcik, „Materiały do biografii Bronisława Piłsudskiego,” *Literatura Ludowa* 4–5 (1999): 161–172, zwł. 163.

³² „Sachalinskij muzej,” *Sachalinskij Kalendar* (1897): 159–162. W tym czasie Piłsudski otrzymał status „posielańca”, pod nadzorem władz mógł się przemieszczać na wyspie.

³³ „Muzej,” *Sachalinskij Kalendar* (1899): 51–52.

³⁴ Aleksiej A. von Friken, <https://ant53.ru/article/83/> (dostęp 15 grudnia 2022). „Kupiłem mu aparat, pomagałem z materiałami, interesowałem się jego sukcesami, pomagałem w skompletowaniu albumu fotograficznego z Sachalinu,” za: Vladislav M. Latyšev i Michail M. Prokofev, „Vrač L. V. Poddubskij i Bronislav Piłsudskij,” *Izvestija Instituta nasledija Bronislava Piłsudskiego* 15 (2011): 180–189.

w Krakowie³⁵. Są wśród nich między innymi zdjęcia budynku Sachalińskiego Muzeum i ekspozycji zbiorów w jego wnętrzu (il. 3–8).

Muzeum Towarzystwa Badań Kraju Amurskiego we Władywostoku

W 1897 roku OIAK wystąpiło do gubernatora wyspy o zgodę na wyjazd Piłsudskiego do Władywostoku i objęcie przezeń posady kustosza zbiorów Muzeum Towarzystwa do Badań Kraju Amurskiego. Gdy jej nie otrzymał, Towarzystwo zleciło mu zgromadzenie kolekcji etnograficznej dokumentującej zwyczaje sachalińskich Gilaków i przyznało sumę 140 rubli „na nawiązanie kontaktów z tubylcami” ze względu na „niewystarczalność zbiorów etnograficznych” w Muzeum OIAK³⁶. Ostatecznie Piłsudski opuścił Sachalin pod koniec 1898 i w lutym następnego roku osiadł w najważniejszym portowym mieście Kraju Ussuryjskiego, gdzie został kustoszem placówki (ob. Nadmorskie Państwowe Zjednoczone Muzeum im. Arsenjewa we Władywostoku) z „roczną pensją 700 rubli”³⁷ (il. 9).

Muzeum OIAK obejmowało działy: archeologiczny, przyrodniczy, geologiczny, przemysłu złotniczego, numizmatyki, rybołówstwa i przemysłu morskiego, etnografii i fotograficzny. Piłsudski już 18 marca 1899 roku postulował przeprowadzenie inwentaryzacji i przedstawił konkretny plan katalogowania zbiorów, wzorem muzeum w Minusińsku. Przekazał placówce kolekcję botaniczną i etnograficzną (ponad dwieście pozycji) zebraną w listopadzie 1898 roku w trakcie pobytu wśród Gilaków oraz przygotował ekspozyty na Wystawę Światową Exposition w Paryżu w 1900 roku, w pawilonie „Syberia i azjatycka część Rosji”. Pomógł mu przybyły do Władywostoku Paul Labbé – podróżnik, członek Francuskiego Towarzystwa Geograficznego. Jak donosiła gazeta „Dalnyj Wostok” w numerze 276 z 1902 roku, „OIAK otrzymał dwa brązowe medale z Paryża za kolekcję etnograficzną Towarzystwa, wysłaną na Międzynarodową Paryską Wystawę”³⁸. Rosjanie, nie żałując środków, wzniesli tam ogromny pawilon, nazywany „Kremlem Trocadero”.

³⁵ Kraków, Biblioteka Naukowa PAU i PAN, Zbiory Specjalne, BZS.RKPS.2799, „Album Bronisława Piłsudskiego zawierający fotografie Sachalinu”. Dar Bronisława Piłsudskiego.

³⁶ *The Collected Works of Bronisław Piłsudski*, t. 3 *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore 2*, reconstructed, translated, and edited by Alfred F. Majewicz, with the assistance of Elżbieta Majewicz (Berlin–New York: Mouton the Gruyter, 2004), 19.

³⁷ *The Collected Works*, t. 3, 19.

³⁸ Iraida I. Babceva, „Władywostok glazami B. O. Piłsudskiego,” w *Bronisław Piłsudski and Futabatei Shimei*, 397–400, zwł. 399.

W latach 1900–1902 Piłsudski pełnił funkcję dyrektora muzeum³⁹. Sprawozdania OIAK zawierają pozytywne opinie o jego działalności: „w niedziele muzeum zwiedzała publiczność, a chętnym udzielali wyjaśnień członkowie towarzystwa, głównie B. O. Piłsudski [...] ogromną pracę, jaką nieustannie wykonuje Piłsudski jako bibliotekarz, w istocie jego [Komitetu Statystycznego Regionu Amurskiego] sekretarz i w zasadzie jedyna osoba wykonująca wszystkie prace związane z konserwacją muzeum, utrzymaniem jego gospodarki”⁴⁰. Prowadził ożywioną korespondencję z naukowcami i instytucjami, wysyłał prośby o instrukcje, dotyczące między innymi metod zbierania roślin i owadów, opisywania rzek i jezior, identyfikacji zbiorów botanicznych i etnograficznych, np. profesora Instytutu Orientalistycznego P. P. Schmidta prosił o przegląd i uzupełnienie katalogu chińskiej kolekcji etnograficznej. Utrzymywał stały kontakt z muzeum w Chabarowsku⁴¹. Sam zajmował się opisywaniem, systematyzowaniem i katalogowaniem zgromadzonej wcześniej muzealnej kolekcji. Wiele eksponatów ma napisane przez niego metryczki identyfikacyjne. Opracowywał materiały terenowe, organizował bibliotekę, zainicjował naukową wymianę wydawnictw, między innymi ze Stanami Zjednoczonymi. Pracował w redakcji pierwszego na Dalekim Wschodzie czasopisma statystycznego „Wostocznyje wiadomości”.

Nieporozumienia i konflikt z wiceprezesem OIAK N. Palczewskim, krytykowanym przez Piłsudskiego za złe zarządzanie muzeum, były powodem jego rezygnacji z pracy. Dzięki kontaktowi ze Szternbergiem, już wówczas pracownikiem MAE i sekretarzem Rosyjskiego Oddziału Komitetu do Badań Wschodniej i Środkowej Azji, Piłsudski otrzymał zlecenie RAN na przeprowadzenie badań i zebranie dla MAE kolekcji etnograficznej dotyczącej Ajnów i Oroków na Sachalinie. Już na początku 1902 roku, wyposażony w aparat fotograficzny, a po pewnym czasie także fonograf Edisona i kamerę (taśmy nie zostały odnalezione), wyjechał na południowy Sachalin, gdzie rejestrował ajnuski folklor, wierzenia, obrzędy rodzinne, opracowywał słownik języka Ajnów oraz gromadził przedmioty związane z wszelkimi przejawami ich kultury. Latem 1903 roku z polecenia IRGO wraz z Wacławem Sieroszewskim, kierownikiem ekspedycji, udał się na wyspę Hokkaido (Jesso) zamieszkaną

³⁹ Majewicz, „Bronisław Piłsudski i jego dziedzictwo,” 45.

⁴⁰ Iraida I. Babceva, „B. O. Pilsudskij i Muzej Obščestva izučenija Amurskogo Kraja. (Neopublikovannye dokumenty iz fondov Primorskogo gosudarstvennogo obedinennogo muzeja im. V. K. Arseneva),” *Izvestija Instituta nasledija Bronislava Pilsudskogo* 4 (2000): 16–31.

⁴¹ Babceva, „B. O. Pilsudskij i Muzej Obščestva,” 16–31.

przez Ajnów, prowadził prace z dziedziny etnografii, antropologii i statystyczne; w Sapporo obaj eksploratorzy zwiedzali muzeum miejscowej Szkoły Rolniczej (założonej w 1881 roku, dzisiaj Uniwersytet Hokkaido w Sapporo). Sieroszewski wspominał, że

...łatwość zbliżania i zdobywczość serdeczna [...] pozwalała mu [Piłsudskiemu] osiągnąć niesłychanie wydatne rezultaty w badaniach etnograficznych i językowych. Wtajemniczano go w obrzędy, o jakich Europejczyk z trudem się dowiaduje po wielu latach pobytu wśród tubylców, dopuszczano na misteria zabronione cudzoziemcom, [...] pozwalano fotografować amulety i bóstwa, sprzedawano lub darowano rzadkie przedmioty [...] Piłsudski był namiętnym i umiejętnym zbieraczem i kolekcje jego poważnie zasiłały muzea petersburskie i we Władywostoku, które wysoko ceniły jego zdolności i wysyłały mu znaczne sumy na nabywanie okazów⁴².

Ze względu na narastający konflikt rosyjsko-japoński Piłsudski wrócił na Sachalin. W celach badawczych i kolekcjonerskich odwiedził wiele ajnuskich wiosek, a jego bazą wypadową stał się kotan Ai, gdzie założył rodzinę⁴³. Na zlecenie OIAK odbył wyprawę w rejony dolnego Amuru, na tereny tunguskich plemion Olczów i Nanajów. Zebrał tam materiały leksykalne języka nanajskiego⁴⁴ oraz okazałą kolekcję etnograficzną.

Szybko został doceniony, stając się jednocześnie „ofiara i agentem imperialnej Rosji”⁴⁵. Już w 1903 roku „Za prace na rzecz nauki” IRGO uhonorowało go Małym Srebrnym Medalem. Profesor W. W. Bartold⁴⁶ oświadczył: „W osobie B. Piłsudskiego mieszkającego obecnie na Sachalinie nauka rosyjska ma wybitnego i pełnego poświęcenia eksploratora, kolekcjonera zabytków etnograficznych. Kolekcja etnograficzna sachalińskich Ajnów, znajdująca się w muzeum etnograficznym Imperatorskiej Akademii Nauk, została

⁴² Sieroszewski, „Bronisław Piłsudski,” XVI.

⁴³ Pod koniec września 1903 r. odbył się ślub Bronisława z Chuhsammą/Ciusammą, krewną wodzą wioski Bahunke. Z tego związku urodziło się dwoje dzieci: syn Sukezō (1904–1971) i córka Kyō (1905–1984). Potomkowie Bronisława Piłsudskiego obecnie żyją w Japonii. Więcej zob. Koichi Inoue, „Japońska linia rodu Piłsudskich. Część I. Chuhsamma oraz jej rodzina na Sachalinie,” *Wrocławskie Studia Wschodnie* 22 (2018): 25–59.

⁴⁴ Alfred F. Majewicz, „Za serdeczny uśmiech rozbawionych dzieci, za łzy wzruszenia – za ten balsam...” – istota i waga naukowego dziedzictwa Bronisława Piłsudskiego,” w *Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski*, 25.

⁴⁵ David Crowley, „Seeing Japan, Imagining Poland: Polish Art and the Russo-Japanese War,” *The Russian Review* 67 (2008): 67, za: Anna Król, „Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski 2018. Refleksje i pytania na marginesie wystawy,” w *Bronisław Piłsudski – w stulecie śmierci*, 58–69, zwł. 64.

⁴⁶ Wasilij Władimirowicz Bartold (1869–1930), rosyjski antropolog, orientalista i historyk.

zgromadzona wyłącznie dzięki staraniom B. Piłsudskiego⁴⁷. W 1904 roku przyjęto go w poczet członków IRGO i odznaczono złotym medalem za działalność na Wschodzie⁴⁸. Piszząc o kolekcjach zebranych w latach 1902–1905 Władysław Łatyszew stwierdził: „Wystarczy powiedzieć, że w Rosji, w obecnym czasie, przechowywane jest w różnych muzeach w ajnuskich zbiorach etnograficznych pow. 5 tys. jednostek, z których wszystkie zgromadzone są przez jednego człowieka – Bronisława Piłsudskiego”⁴⁹. Co ciekawe, badacz nie przywiązywał wagi do strony dekoracyjnej obiektów. Zbierał elementy gospodarstwa domowego, narzędzia, sprzęt myśliwski, rzemieślniczy, interesujący jest np. zespół przedmiotów szamańskich, w tym *katse* – bęben szamański.

W czerwcu 1905 roku Piłsudski wyjechał do Japonii. Podczas siedmioletniego pobytu odwiedził Hakodate, Kobe i Jokohamę. W sierpniu 1906 roku popłynął do Ameryki, był w Seattle, Chicago i w Nowym Jorku. O jego podróży przez Amerykę niewiele wiadomo, w liście wysłanym 1 sierpnia z portu w Jokohamie do Komitetu OIAK napisał: „Chciałbym odwiedzić instytut badawczy i muzea Smithsonian Institution, które w dużym zakresie prowadziły studia nad różnoplemieńcami na naszym Dalekim Wschodzie. Kilka lat temu kilka osób z tej instytucji zostało oddelegowanych na Daleki Wschód w celu przeprowadzenia badań i zebrania materiałów”⁵⁰. Dalsza jego droga wiodła przez Londyn i Paryż. Celem było Zakopane, gdzie przebywał brat Józef z żoną Marią.

⁴⁷ Łatyszew, „Naukowy spadek,” 170.

⁴⁸ Antoni Kuczyński, „Do zobaczenia w XX wieku’. Początek drogi Bronisława Piłsudskiego ku nauce i recepcja dorobku,” w *Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek – uczony – patriota*, 45–75, zwł. 58.

⁴⁹ Łatyszew, „Naukowy spadek,” 169. Szczegółowe omówienie kolekcji zob. Sokołowa i Bielajewa-Saczuk, *Świat Ajnów*, 41–53; Veronika Bieliaeva-Saczuk i Vladimir Davydow, „Nieznane kolekcje etnograficzne polskich badaczy w Muzeum Antropologii i Etnografii im. Piotra Wielkiego RAN (Kunstkamera),” w *Polscy odkrywcy, badacze i eksploratorzy Syberii oraz Azji Środkowej (XIX–początek XX wieku)*, red. Grzegorz Pełczyński (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018), 133–141; Weronika Bielajewa-Saczuk i Andriej Sokołow, „Zbiory Bronisława Piłsudskiego w Muzeum Antropologii i Etnografii im. Piotra Wielkiego (Kunstkamera),” w *Bronisław Piłsudski – w stulecie śmierci*, 96–111; Michał M. Prokofiew i Wiera W. Kobko, „Kolekcje etnograficzne B. Piłsudskiego z terenu Dolnego Amuru i Sachalinu w zbiorach Państwowego Przymorskiego Zjednoczonego Muzeum im. W. K. Arseniewa i Sachalińskiego Okręgowego Muzeum Krajoznawczego (koniec XIX–początek XX wieku),” *Lud* 74 (1991): 127–141.

⁵⁰ Sawada, *Opowieść o Bronisławie Piłsudskim*, 301. Chodziło o The Jesup North Pacific Expedition – ekspedycję antropologiczną na Syberię, Alaskę i północno-zachodnie wybrzeże Kanady, organizowaną przez Franza Boasa z The American Museum of Natural History w Nowym Jorku w latach 1897–1902.

Galicja – Zakopane, Lwów, Kraków

Podczas pierwszego, krótkiego pobytu w stolicy Podhala Piłsudski zwiedził Muzeum Tatrzańskie i poznał Stanisława Witkiewicza, twórcę stylu zakopiańskiego, zaangażowanego w rozwój muzeum⁵¹. Pod koniec 1906 roku zamieszkał na krótko w Krakowie u Józefa Morozewicza (1865–1941), geologa, profesora mineralogii na Uniwersytecie Jagiellońskim, który wracając z wyprawy badawczej na Wyspy Komandorskie w 1895 roku odwiedził Sachalin i fragment kolekcji etnograficznej Piłsudskiego zabrał do Warszawy i przekazał do Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Piłsudski szukał zbliżenia z Akademią Umiejętności i środowiskami uniwersyteckimi Krakowa i Lwowa⁵². Myślał o podjęciu pracy w Muzeum Przyrodniczym Dzieduszyckich we Lwowie (1880), które obok zbiorów przyrodniczych miało dział etnograficzny. Spotkał się z Benedyktem Dybowskim, założycielem – na bazie Gabinetu Historii Naturalnej – Muzeum Zoologicznego przy Uniwersytecie Lwowskim (1885). Dzięki niemu Piłsudski wszedł w skład Lwowskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika oraz został członkiem Towarzystwa Ludoznawczego (TL) (1895). Znacząca okazała się jego znajomość z Adamem Fischerm, redaktorem naczelnym „Ludu”, gdzie w latach 1909–1912 ogłosił część swoich studiów folklorystyczno-etnograficznych prowadzonych na Dalekim Wschodzie oraz komunikaty ze zjazdów i kilka recenzji publikacji dotyczących etnograficznego muzealnictwa⁵³.

⁵¹ Byli spokrewnieni przez matkę artysty, Elwirę z Szemiothów, zob. „Kochany Wujaszku”. *Liśty Bronisława Piłsudskiego do Stanisława Witkiewicza*, oprac. Antoni Kuczyński (Zakopane–Sulejówkę: Muzeum Tatrzańskie im. Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem / Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, 2016).

⁵² Dzięki Morozewiczowi Piłsudski poznał filologa Kazimierza Nitscha, sekretarza Komisji Językowej AU, oraz profesora językoznawstwa porównawczego UJ Jana Michała Rozwadowskiego, z ich pomocą wydał książkę *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore*, collected and prepared for publication by B. Piłsudski, edited under the supervision of J. Rozwadowski, PhD (Cracow: Imperial Academy of Sciences (Spasowicz Fund.) / „Spółka Wydawnicza Polska”, 1912), która jest do dzisiaj „podstawowym i jakościowo najlepszym źródłem dotyczącym języka Ajnów” przed ostateczną rosyjską i japońską kolonizacją wysp Sachalin i Hokkaido, Majewicz, „Za serdeczny uśmiech”, 14–15.

⁵³ Zob. publikacje Bronisława Piłsudskiego: „Szamanizm u tubylców na Sachalinie,” *Lud* 15 (1909): 261–274, i 16 (1910): 117–132; „Poezja Gilaków,” *Lud* 17 (1911): 95–123; „Trąd wśród Gilaków i Ajnów,” *Lud* 18 (1912): 79–91; [rec.] „Dział etnografii na XII. Zjeździe rosyjskich przyrodników i lekarzy w Moskwie (grudzień 1909–styczeń 1910). (Według sprawozdań rosyjskich pism),” *Lud* 17 (1911): 264–267; „W sprawie zjazdu etnografów polskich,” *Lud* 17 (1911): 267–269; [rec.] „Talko-Hryncewicz J., ‘Materyały do etnologii i antropologii ludów Azji Środkowej. Mongołowie, Buriaci i Tungusi, Kraków. Nakładem Akademii Umiejętności

W ramach współpracy z Towarzystwem Ludoznawczym włączył się w organizację planowanej na rok 1910 Wystawy Etnograficznej. Korespondował w tej sprawie z Paryża w 1909 roku z redaktorem „Kuriera Lwowskiego” Bolesławem Wyslouchem⁵⁴. W stolicy Francji pracował naukowo w Towarzystwie Antropologicznym i uczestniczył w wykładach na Sorbonie. Podróżował po Europie jako korespondent „Kuriera Lwowskiego”. Chodził do bibliotek, zwiedzał Musée d’Ethnographie du Trocadéro (1878), w Wiedniu Museum für Österreichische Volkskunde (1895) zamówiło u niego „obrazy na szkło” z terenów Podhala⁵⁵, w Berlinie był w Königliches Museum für Völkerkunde (1873) oraz Museum für Naturkunde (1889).

Wiosną 1910 roku Dybowski wystąpił z wnioskiem o powołanie badacza na współpracownika Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności z Sekcją Etnologiczną. Kandydaturę poparł Julian Talko-Hryncewicz, z którym Piłsudski korespondował jeszcze jako pracownik muzeum we Władywostoku. Wkrótce, 4 lipca 1910 roku, wybór „Bronisława Piłsudskiego z Paryża w dziale etnograficznym [...] zatwierdzono”⁵⁶. Z początkiem listopada 1911 roku Talko-Hryncewicz otworzył Zakład Antropologii UJ. Nabył u Piłsudskiego zbiór fotografii „różnych typów sachalińskich, stąd Zakład Antropologiczny krakowski posiada wszystkie typy jego kolekcji, przywiezione ze Wschodu”⁵⁷.

1910, 96 str.,” *Lud* 17 (1911): 189–190; „Prace rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego nad mapą etnograficzną państwa rosyjskiego,” *Lud* 18 (1912): 136–138; zob. też recenzje w jednym numerze pisma – *Lud* 18 (1912): „Charuzina V. N., ‘Otčot o letnej poezdke v Germaniju. (Katalogizacija, konsirvirovanije i rozmieszczenie kolekcij v etnografičeskich muzejach), Moskva 1912. 8, str. 96;” 227–228; „Hupka St., ‘W sprawie muzealnictwa etnograficznego zagranicą i u nas. Odbitka z Wszechświata. Warszawa 1911. 16, str. 17;” 227–228; „L. Sternberg, ‘Muzej Antropologii i Etnografii imieni Imperatora Petra Welikago,’ Petersburg 1912, 20 str. (Odbitka z ‘Žyvoj Stariny’ za 1911 r.),” 228–229; „Igruška, jeja istorija i značenje. Sbornik statej pod redakc. N. O. Bartrama,” 229–230.

⁵⁴ Wystawa nie doszła do skutku, Bronisław Pasierb, „Nieznane teksty B. Piłsudskiego,” *Wrocławskie Studia Wschodnie* 12 (2008): 233–270, zwł. 235–238.

⁵⁵ Kolekcję obrazów, zebraną wiosną 1911 r., podarował Muzeum Tatrzańskiemu, odsyłając do Wiednia zaliczkę, Rokosz, „Bronisław Piłsudski i jego praca,” 128.

⁵⁶ Imam M. Taha Żuk, „Julian Talko-Hryncewicz o Bronisławie Piłsudskim,” *Niepodległość i Pamięć* 10, nr 1 (19) (2003): 45–50, zwł. 48.

⁵⁷ Jan Staszal i Zbigniew J. Wójcik, „Związki Juliana Talko-Hryncewicza z Polską Akademią Umiejętności i Uniwersytetem Jagiellońskim w Krakowie,” *Prace Komisji Historii Nauki PAU* 10 (2010): 83–110, zwł. 93; Jan Staszal, „Listy Bronisława Piłsudskiego do Juliana Talko-Hryncewicza z lat 1909–1914,” *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* 50 (2005): 187–250.

Muzeum Tatrzańskie i Sekcja Ludoznawcza Towarzystwa Tatrzańskiego

W latach 1911–1914, zgodnie z decyzją Komisji Antropologicznej, która poleciła mu, jak pisał w liście do Szternberga, opracować „dawniej zebrane materiały oraz problemy etnografii górali”⁵⁸, Piłsudski zaangażował się w przedsięwzięcia z zakresu etnografii Podtatrza.

Pierwszym jego znaczącym posunięciem było utworzenie Sekcji Ludoznawczej przy Towarzystwie Tatrzańskim. Nowa sekcja powstała obok już istniejącej Sekcji Przyrodniczej, skupiła wiele osób znanych w środowisku, miłośników Podhala oraz związanych z Muzeum Tatrzańskim i „miała być ośrodkiem studiów etnograficznych i historycznych nad krainą górskich szczepów”⁵⁹. Piłsudski 11 listopada 1911 roku zwołał zebranie, na którym jako przewodniczący Sekcji Ludoznawczej przedstawił w jedenastu punktach jej główne zadania, w tym między innymi „nawiązanie stosunków ze znawcami ludu podhalańskiego, celem gromadzenia materiałów ludoznawczych”⁶⁰. Głównym celem był rozwój Muzeum Tatrzańskiego, inwentaryzacja jego zbiorów oraz pozyskiwanie kolejnych eksponatów. Piłsudski myślał szczególnie o rozwoju działu etnograficznego muzeum (il. 10). Nowe obiekty zdobywał wędrując „od chałupy do chałupy”, spisywał słowa i zwroty gwarowe, teksty pieśni, sporządzał opisy i rysunki domostw, narzędzi, sprzętów i ubiorów. Z jego inicjatywy „Zebrano kwestionariusze, podawane w różnych pismach ludoznawczych i przepisano je, aby mogły służyć jako wskazówki dla zbierających” oraz „Zaczęto przygotowywać bibliografię dzieł odnoszących się specjalnie do etnografii Podhala”⁶¹.

W latach 1912–1913 Piłsudski mieszkał w góralskiej chałupie „Pode Zwónkiem” u Zychów Maturów w Witowie, skąd robił wycieczki do Działisza i Chochołowa (il. 11). W swoich wędrówkach dotarł na Słowację i ówczesne Górne Węgry, szukał kontaktów z Polakami zamieszkującymi Spisz i Orawę, wówczas pod panowaniem węgierskim, „ale już budzące się do życia narodowego polskiego”, nawiązywał znajomości z miłośnikami miejscowego

⁵⁸ Dall, „Bronisław Piłsudski, jeden z ojców założycieli,” 164.

⁵⁹ Juliusz Zborowski, „Kronika etnograficzna z Podhala,” *Lud* 21 (1922): 78.

⁶⁰ Bronisław Piłsudski i Stefan Rudzki, „Sprawozdanie Sekcji Ludoznawczej Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od 1 stycznia 1913 do 31 grudnia 1913 r.,” *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* 35 (1914): XLIV.

⁶¹ Kazimiera Beaurain i Bronisława Giżycka, „Sprawozdanie Sekcji Ludoznawczej Tow. Tatrzańskiego za czas od 25 listopada 1911 do 31 grudnia 1912 roku,” *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* 34 (1913): XLI–XLIII.

folkloru. Zwiedzał muzeum w Turczańskim Świątym Marcinie⁶² (Turčianský Svätý Martin), założone 1908 roku przez Słowackie Towarzystwo Muzealne. W grudniu 1913 roku wraz z Bronisławą Giżycką⁶³ odwiedził orawski Podwilk i zamieszkałego tam znanego działacza i pioniera „sprawy polskiej” na Węgrzech, Matonoga. Systematycznie powiększał zbiory dzięki darom od miejscowych kolekcjonerów i pozyskiwaniu starych „dziadów” od górali. Dotarł do Jabłonki, gdzie poznał kolejnego „budziciela”, miejscowego aptekarza, fotografa i ludoznawcę Sterculę. Jako sekretarz TMT przekonywał o konieczności wydawania stałego organu naukowego poświęconego ludoznawstwu i dziejom Podhala, napisał projekt pt. „Podhalański Rocznik Naukowy”⁶⁴, do którego zebrał szereg prac etnograficznych i historycznych.

W sumie w wyniku działań Sekcji Ludoznawczej, Giżyckiej i Piłsudskiego Muzeum Tatrzańskie wzbogaciło się o 251 przedmiotów z różnych dziedzin kultury Podtatrza⁶⁵. Niewielką kolekcję tatrzańską (piętnaście przedmiotów) zebrał też dla Rosyjskiego Muzeum Etnograficznego w Petersburgu, z polecenia jego dyrektora D. A. Klemenca.

Częstym gościem Piłsudskiego w Korniłowiczówce od końca 1913 roku był Wiktor Zborowski, przyszły badacz góralszczyzny i dyrektor Muzeum Tatrzańskie w latach 1923–1965. Świadomy zasług Bronisława, nazwał go „pierwszym na Podhalu nowoczesnym etnografem i muzealistą, pionierem nowoczesnej ludoznawczej i muzealnej pracy na Podhalu i dla Podhala”⁶⁶. „Nowoczesność” Piłsudskiego wynikała głównie ze sposobu prowadzenia badań oraz predyspozycji organizacyjnych, polegających na zdolności angażowania do współpracy zarówno ludzi nauki, miłośników góralszczyzny, członków organizacji społecznych, jak i górali napotkanych podczas licznych wędrówek. Łatwość zjednywania rdzennych mieszkańców Podhala i zarażanie

⁶² Piłsudski, *Muzeum Tatrzańskie* (2020), 90–91.

⁶³ Bronisława Giżycka, kolekcjonerka przedmiotów związanych z kulturą podhalańskich górali, w latach 1912–1913 pełniła funkcję sekretarza Sekcji Ludoznawczej, a w 1913 r., podczas nieobecności Piłsudskiego, nieformalnie prezesa, Anna Nadolska-Styczyńska, „Zamiast wstępu... Znane, cenione, pomijane, zapomniane... Rzecz o prekursorach polskiego muzealnictwa o tematyce etnograficznej (1888–1939),” w *Żywe ogniwa. Wybór tekstów polskich etnografek (1888–1939)*, wybór i oprac. Aldona Tołysz, współpr. Piotr Majewski (Warszawa: NIMOZ / PIW, 2022), 6–43, zwł. 23–30.

⁶⁴ „Projekt ‘Podhalańskiego Rocznika Naukowego,’ 30 lipca 1913 r., Faksymilia,” *Rocznik Podhalański* 5 (1992): 13–16.

⁶⁵ Błaszczuk-Żurowska, „Działalność kolekcjonerska,” 144; Kozak, „Zakopiańska kolekcja,” 181.

⁶⁶ Juliusz Zborowski, „Muzeum Tatrzańskie. Rok 1928/29. Plany na przyszłość,” *Wierchy* 7 (1929): 154–169, zwł. 169.

ich pasją zbierania przedmiotów codziennego użytku dla celów muzealnych nazwał Zborowski „wędrowną szkołą Piłsudskiego”. Sposobem „zbliżenia ludności z Muzeum, nauczania jej cenić je i korzystać z wiedzy, jaką ono będzie szerzyć” – jak pisał Piłsudski – mogłoby być organizowanie wystaw czasowych przez mieszkańców poszczególnych gmin. Dzisiaj badacze widzą w tej metodzie współczesną koncepcję muzeum partycypacyjnego⁶⁷.

Dzięki korespondencji ze Szternbergiem i OIAK we Władywostoku Piłsudski mógł na bieżąco śledzić rosyjskie publikacje prasowe dotyczące etnografii i muzealnictwa. Recenzując w 1911 roku zjazd rosyjskich przyrodników i lekarzy postulował za Szternbergiem „Urządzenie we wszystkich miastach uniwersyteckich muzeów ogólnej etnografii”. W swoich tekstach zachęcał do podtrzymywania i rozwinięcia wydawnictw antropologiczno-etnograficznych oraz przygotowania mapy etnograficznej z rozsiedleniem Polaków. Apelowal także o utworzenie choćby jednego w Polsce muzeum ogólnej etnografii: „Nie chcę przeceniać znaczenia muzealnictwa w etnografii, lecz uznać muszę, iż jest ono niezbędnym i ważnym czynnikiem w rozwoju tej wiedzy” – napisał w recenzji dwóch tekstów: polskiego ludoznawcy Stanisława Hupki i znanej rosyjskiej etnografki Wiery Charuziny. Piłsudski ubolewał, że polscy specjaliści muszą wyjeżdżać „do krajów niemieckich”, żeby stamtąd czerpać wzory i wprowadzać je na rodzimy grunt. Podkreślał, że na terytorium Imperium Rosyjskiego nie ma potrzeby nikogo przekonywać, apelować do ofiarności społeczeństwa, mówić o znaczeniu i możliwości urządzenia muzeów, które „nie tylko są laboratoriami nauki o rozwoju kulturalnym poszczególnych ludów, lecz szerzą oświatę wśród mas nie mniej niż odczyty i książki”⁶⁸.

Jesienią 1912 roku Piłsudski oglądał muzea w Pradze – Czeskie Przemysłowe Muzeum im. Naprstka i Czeskie Etnograficzne Muzeum (Narodopisne Museum Česko-Slovanské)⁶⁹. W tym czasie na Uniwersytecie Jagiellońskim miała powstać katedra etnologii porównawczej. Być może z myślą o objęciu na niej profesorskiego stanowiska wyjechał na studia do Szwajcarii. Tam od stycznia do maja 1913 roku uczestniczył w wykładach z etnografii i folklorystyki prof. Arnolda van Gennepa na Uniwersytecie w Neuchâtel. Zwiedzał

⁶⁷ Stanisława Trebunia-Staszela, „Muzeum Tatrzańskie jako laboratorium dziedzictwa. Część I,” *Journal of Urban Ethnology* 16 (2018): 217–231, zwł. 226.

⁶⁸ Piłsudski, „Charuzina V. N., ‘Otčot,’” 229.

⁶⁹ Bronisław Piłsudski, „Czeskie Przemysłowe Muzeum im. Naprstka w Pradze,” *Tygodnik Polski* 34 (1913): 534–541, 35 (1913): 552–554; Bronisław Piłsudski, „Czeskie Etnograficzne Muzeum w Pradze (Narodopisne Museum Česko-Slovanské),” *Tygodnik Polski* 46 (1913): 722–726.

również muzea, jego uwagę zajęły szczególnie Muzea Historii Naturalnej (1837) i Etnograficzne (1904)⁷⁰. Relacjonując wizytę w Muzeum Historycznym w Bernie (1894) napisał: „byłem zachwycony kartkowym katalogiem naukowym z opisem i fotografią”, dodając: „To co daje świetne wyniki w Szwajcarii, Anglii i tylu innych krajach, czemu miałoby zawieść u nas???”⁷¹. Kolejnym miejscem jego studiów od lipca do października 1913 roku była Bruksela, gdzie podjął naukę w Instytucie Socjologicznym Solvaya, zwiedzał także Mundaneum (1910). Studiów nie ukończył. Po powrocie do Zakopanego zajął się zbieraniem funduszy na wydanie „Rocznika Podhalańskiego” oraz sprawą budowy nowego gmachu Muzeum Tatrzańskiego.

Czytając teksty Piłsudskiego dotyczące muzealnictwa można odczuwać zdziwienie ze względu na brak z jego strony uznania dla dotychczasowych dokonań na tym polu w Polsce. Jak wykazały ostatnie badania, na ziemiach Rzeczypospolitej powstało w tym czasie wiele placówek muzealnych⁷², lecz były one tworzone w trudnych warunkach, w kraju podzielonym między trzech zaborców, bez wsparcia władz, jak to było na Zachodzie bądź w Rosji, gdzie pełniły funkcję propagandową. Kontrast pomiędzy instytucjami polskimi a organizowanymi na Wschodzie i Zachodzie musiał być trudny do zaakceptowania przez badacza o tak dużym dorobku teoretycznym i praktycznym. Znamienna jest opinia Piłsudskiego o Muzeum Techniczno-Przemysłowym (Adriana Baranieckiego) w Krakowie, „zaliczanym niegdyś do bogatych muzeów etnograficznych w Austrii [sic!], którego zbiory się rozproszyły” – tymczasem ta wzorowana na londyńskim South Kensington Museum placówka była jedną z lepiej działających. Sceptycyzm Piłsudskiego wobec polskiego dorobku muzealnego był zapewne jedną z przyczyn prowadzonych przez niego działań informacyjnych i pedagogicznych.

We wspomnianym na początku artykułu projekcie „urządzenia działu ludoznawczego” w Muzeum Tatrzańskim z 1913 roku Piłsudski zawarł najważniejsze zasady, którymi kierował się podczas swoich badań i współpracy z muzeami. Wyodrębnił dwie składowe ludoznawstwa – etnografię jako metodę opisową jednej grupy etnicznej i etnologię zajmującą się porównaniem

⁷⁰ Bronisław Piłsudski, „Obrazy kultury szwajcarskiej. (Muzeum historyczne i muzeum etnograficzne w Neuchâtelu),” *Tygodnik Polski* 6 (1914): 91–93, 7 (1914): 109–111.

⁷¹ Bronisław Piłsudski, „Muzeum historyczne w Bernie,” *Ziemia* 17 (1914): 262–266.

⁷² Por. *Studia o muzealnej pamięci na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej do 1918 roku*, red. Tomasz F. de Rosset, Aldona Tołysz, i Małgorzata Wawrzak (Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2020), 595–620.

„różnych obszarów etnograficznych”. Dodawał, że w przeciwieństwie do historii, jest ono oparte głównie „na badaniach przeprowadzonych wśród żywych, dziś jeszcze czynnych zjawisk i pokoleń”. Za wzorce uznawał instytucje działające na Zachodzie – we Francji muzea kantonalne (*musées cantonaux*) oraz w krajach niemieckich muzea etnologii (*Völkerkunde*) i muzea krajowe (*Museum der Volkskunde*). Zaznaczał, że „Muzeum musi być instytucją naukową, stojącą na poziomie współczesnej wiedzy pracownią, w której mogliby zawodowi etnografowie pracować nie dorywczo, ale systematycznie nad wszechstronnym poznaniem ludu podhalańskiego”⁷³.

Badaczowi nie było dane zreorganizować zbiorów zgodnie ze wskazanym przez siebie planem. W marcu 1914 roku przeprowadził się do Krakowa na zaproszenie Akademii Umiejętności, która powołała Sekcję Etnograficzną Komisji Antropologicznej. Piłsudski został jej etatowym sekretarzem. Była to jego pierwsza od lat posada i stały dochód. Gdy jego sytuacja materialna miała się ustabilizować, wybuchła pierwsza wojna światowa. Jeszcze na chwilę wrócił do Zakopanego, żeby dopilnować druku „Rocznika Podhalańskiego”. Pierwszy numer pisma, i to dzięki staraniom Zborowskiego, ukazał się dopiero w 1921 roku (il. 12).

Jako uciekinier z rosyjskiego zesłania Piłsudski, w obawie przed ponownym aresztowaniem, zmuszony był opuścić Galicję. Wyjechał najpierw do Brukseli, potem do Wiednia i tam zaangażował się w pracę nad *Encyklopedią polską*. W marcu 1915 roku był we Fryburgu, gdzie powstał Generalny Komitet Pomocy Ofiarom Wojny na Litwie. Stanął na jego czele, pracując na rzecz porozumienia między Polakami a Litwinami. Z przerwami mieszkał w Muzeum w Rapperswilu, zajmując się między innymi katalogowaniem zbiorów biblioteki i poprawą finansowej kondycji placówki. W związku z działalnością w Komitecie Narodowym Polskim Romana Dmowskiego wyjechał do Paryża. Coraz bardziej dawała mu się we znaki silna depresja. W wieku 52 lat, 17 maja 1918 roku zakończył życie w nurtach Sekwany. Jego ciało zostało złożone na cmentarzu Les Champeaux w Montmorency na przedmieściach Paryża.

Bronisław Piłsudski był przede wszystkim badaczem terenowym, „etnografem-społecznikiem”, priorytetowo traktował pracę w terenie. W jednym z listów do Szternberga pisał: „Myślę, że mój styl – to podróże, gromadzenie materiałów w terenie w stałych kontaktach z ludźmi prostymi”⁷⁴.

⁷³ Piłsudski, *Muzeum Tatrzańskie* (2020), s. 54.

⁷⁴ List był wysłany z Pragi w 1912 r., za: Wójcik, „Materiały do biografii,” 169.

Wypracował metodę pozyskiwania odpowiedniego materiału empirycznego przeznaczonego do tworzenia muzealnych kolekcji obrazujących życie i kulturę rdzennych mieszkańców penetrowanego terenu. Kluczowym sposobem był bezpośredni z nimi kontakt, zdobycie zaufania, współodczuwanie, poznanie języka, warunków życia, tradycyjnych obrzędów, wierzeń i folkloru. W podsumowaniu memoriału pisał: „Badania ludoznawcze wymagają bowiem nie dorywczych sezonowych dojazdów, a stałego i dłuższego przebywania na jednym miejscu, oswojenia się z językiem (gwarą), zorientowania się w środowisku, zaprzyjaźnienia się z ludźmi i systematycznego zbierania danych do tylu niewyjaśnionych ostatecznie, a skomplikowanych zjawisk etnograficzno-społecznych”⁷⁵. Tym spostrzeżeniem wyprzedził poznanego w Zakopanem sławnego rodaka – Bronisława Malinowskiego, który wprowadził do metodologii etnologii i antropologii kulturowej pojęcie „metody obserwacji uczestniczącej”⁷⁶. Był zwolennikiem tzw. etnografii ratunkowej, głoszonej między innymi przez Franza Boasa⁷⁷; pisał w liście do St. Witkiewicza: „Ja nastaję na spieszności zbiorów okazów upadłej ginącej kultury, widzę naocześnie przy zetknięciu z ludnością, jak szybko ginie sporo cennych rzeczy”⁷⁸. Zaangażowanie Piłsudskiego w rozwój muzeów w Aleksandrowsku i Władystoku, porządkowanie, systematyzacja, katalogowanie i pozyskiwanie zbiorów, korespondencja ze specjalistami różnych dziedzin, działalność organizacyjna i wydawnicza, wypracowane w trakcie wieloletniej praktyki metody gromadzenia zbiorów, a następnie zapoznanie z organizacją muzeów europejskich i znajomość bieżącej literatury – to z czasem zaowocowało założeniem Sekcji Ludoznawczej i „Rocznika Podhalańskiego”, projektem modelu muzeum, przekształceniem Muzeum Tatrzańskiego w wartościową placówkę i ośrodek badań naukowych. Do wskazówek Piłsudskiego nawiązywał Wiktor Zborowski jako dyrektor zakopiańskiej instytucji, która w czasach Drugiej Rzeczypospolitej stała się wzorem regionalnego muzeum.

⁷⁵ Piłsudski, *Muzeum Tatrzańskie* (2020), s. 101.

⁷⁶ Magdalena Kwiecińska, „Bronisław Malinowski i Bronisław Piłsudski w Zakopanem. Tropy i konteksty,” *Journal of Urban Ethnology* 21 (2023), 217–227, zwł. 224.

⁷⁷ Franz Boas (1858–1942) – amerykański prekursor antropologii kulturowej i językoznawca niemieckiego pochodzenia, twórca pojęcia historyzmu boasowskiego, nazywany „ojcem antropologii amerykańskiej”. Piłsudski po powrocie do kraju korespondował z Boasem m.in. w celu sprzedaży zbiorów folkloru ajnuskiego i ponownej ekspedycji na Hokkaido, zob. Kōichi Inoue, „Listy Bronisława Piłsudskiego do Franza Boasa,” przekł. Wojciech Jajdelski, *Literatura Ludowa* 4–5 (1999): 103–111.

⁷⁸ „Kochany Wujaszku,” 38.

Il. 1. Bronisław Piłsudski, Hakodate 1903. Fot. ze zbiorów Obwodowego Muzeum Krajoznawczego w Jużnosachalińsku, za: *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, red. A. Kuczyński (Wrocław: Silesia, 1998)

II. 64.484

BRONISŁAW PIŁSUDZKI
CZŁONEK WSPÓŁPR. KOWSTY ANTROP. AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI

MUZEUM TATRZAŃSKIE

IMIENIA DRA T. CHAŁUBIŃSKIEGO W ZAKOPANEM

**ZADANIA I SPOSOBY
PROWADZENIA DZIAŁU LUDOWNAWCZEGO**

NA RZECZ GŁODNYCH WE WSIACH POLSKICH

KRAKÓW
NAKŁADEM AUTORA. — Druk W. L. ANGZYCA I SP. MCMXV

Il. 2. Strona tytułowa memoriału B. Piłsudskiego

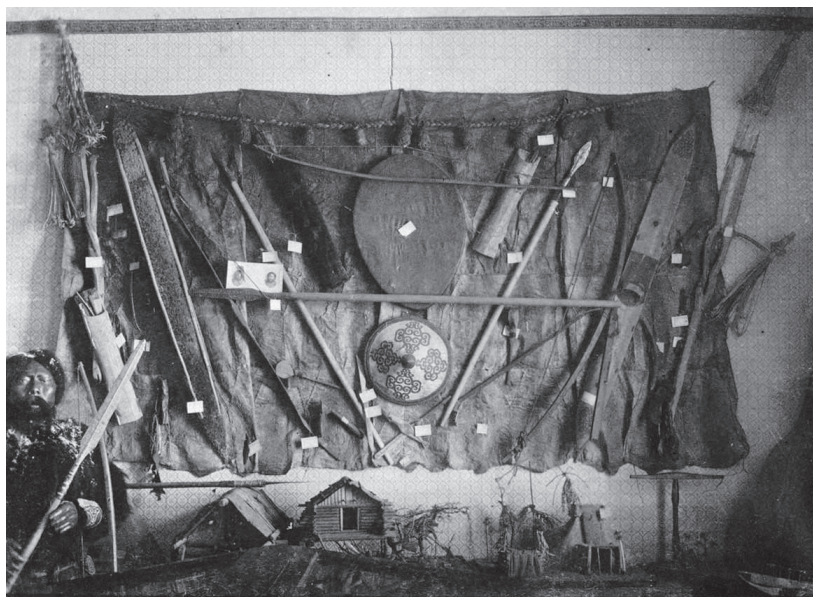
Il. 3. Szkielet wieloryba obok muzeum aleksandrowskiego, 1896. Fot. Polska Akademia Umiejętności, Zbiory Specjalne (dalej: PAU), sygn. BZS.RKPS.2799.k.8/b

Il. 4. Wystrój wnętrza muzeum aleksandrowskiego. Fot. PAU, sygn. BZS.RKPS.2799.k.8/v/a

Il. 5. Sala muzealna Sachalińskiego Okręgowego Muzeum Krajoznawczego w Aleksandrowsku Sachalińskim”, 1896. Fot. PAU, sygn. BZS.RKPS.2799.k.8/d

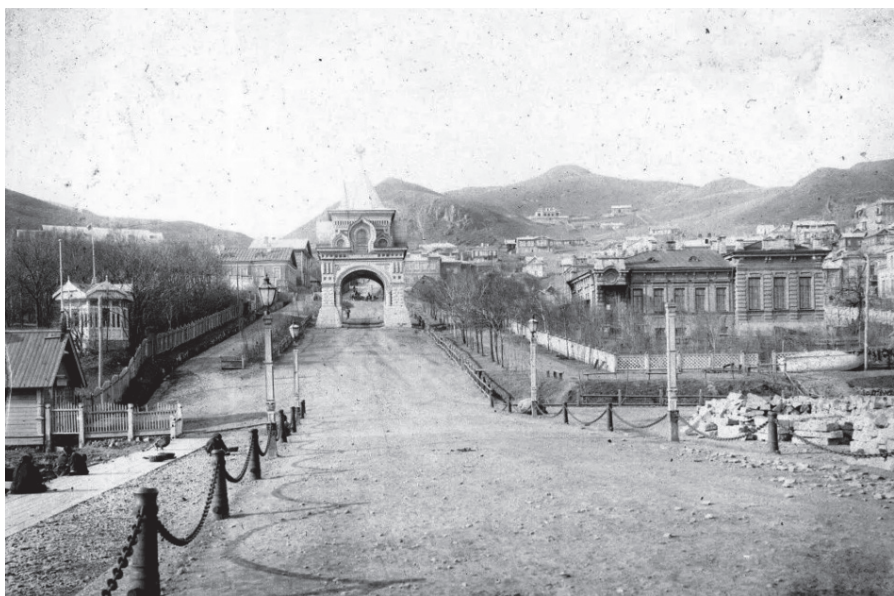
Il. 6. Gilacka broń, narzędzia, biżuteria i model domów, 1896. Fot. PAU, sygn. BZS.RKPS.2799.k.8/v/d

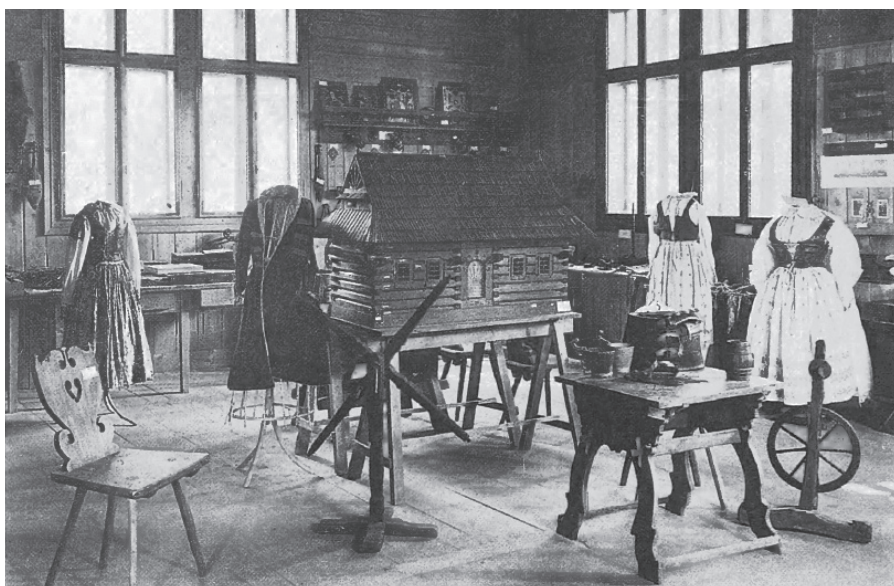
Il. 7. Wystrój wnętrza aleksandrowskiego muzeum, 1896. Fot. PAU, sygn. BZS.RKPS.2799.k.8/c

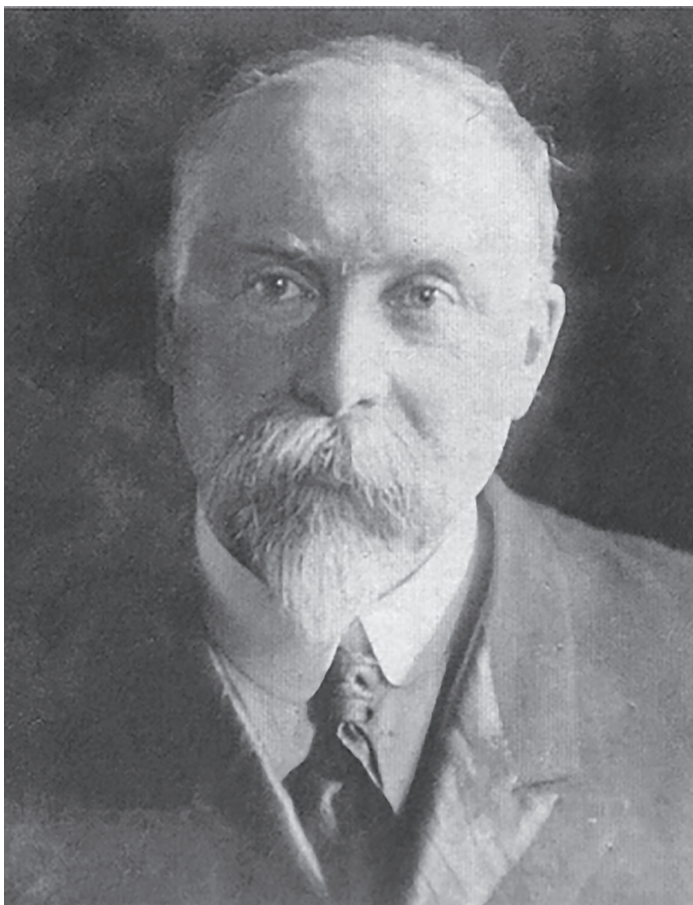
Il. 8. Manekin w stroju Gilaka. Fragment ekspozycji w muzeum. Fot. PAU, sygn. BZS.RKPS.2799.k.8/v/b

Il. 9. Władystok, panorama z widokiem na gmach Muzeum OIAK (po prawej), ok. 1900 r. Źródło: <https://arseniev.org/about-museum/history/>

Il. 10. Sala muzealna w drewnianym budynku Muzeum Tatrzańskiego. Fot. za: *Rocznik Podhalański* 5 (1992): 21, il. 3

Il. 11. Bronisław Piłsudski, Zakopane 1912. Fot. Stanisław Ignacy Witkiewicz. Fot. z kolekcji Stefana Okołowicza, za: *Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski / The Ainu, the Góral's and Bronisław Piłsudski*, red. Anna Król (Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, 2018), il. 59

Bibliografia

Źródła

Kraków. Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk. Zbiory Specjalne, sygn. BZS.RKPS.2799, „Album Bronisława Piłsudskiego zawierający fotografie Sachalinu.” Dar Bronisława Piłsudskiego.

Opracowania

- Ajnowie, *górale i Bronisław Piłsudski / The Ainu, the Góral's and Bronisław Piłsudski*. Red. Anna Król. Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, 2018.
- Babceva, Iraida I. „B. O. Pilsudskij i Muzej Obščestva izučenija Amurskogo Kraja. (Neopublikovannye dokumenty iz fondov Primorskogo gosudarstvennogo ob'edinenno-go muzeja im. V. K. Arseneva).” *Izvestija Instituta nasledija Bronislava Pilsudskogo* 4 (Južno-Sachalinsk 2000): 16–31.
- Babceva, Iraida I. „Vladivostok glazami B. O. Pilsudskogo.” W *Bronisław Piłsudski and Futabatei Shimei: An Excellent Charter in the History of Polish-Japanese Relations. Materials of the Third International Conference on Bronisław Piłsudski and His Scholarly Heritage. Kraków–Zakopane 29/8–7/9 1999*, red. Alfred F. Majewicz i Tomasz Wicherkiewicz, 397–400. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2001.
- Beaurain, Kazimiera, i Bronisława Giżycka. „Sprawozdanie Sekcji Ludoznawczej Tow. Tatrzańskiego za czas od 25 listopada 1911 do 31 grudnia 1912 roku.” *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* (1913): XLI–XLIII.
- Beliaeva-Sachuk, Veronika. „Vostočnaja ekspedicija Vaclava Seroševskogo i Bronislava Pilsudskogo 1903 goda.” *Historia i Świat* 10 (2021): 317–330.
- Bieliaeva-Saczuk, Veronika, i Vladimir Davydow. „Nieznane kolekcje etnograficzne polskich badaczy w Muzeum Antropologii i Etnografii im. Piotra Wielkiego RAN (Kunstkamera).” W *Polscy odkrywcy, badacze i eksploratorzy Syberii oraz Azji Środkowej (XIX–początek XX wieku)*, red. Grzegorz Pełczyński, 133–141. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018.
- Bielajewa-Saczuk, Weronika, i Andriej Sokołow. „Zbiory Bronisława Piłsudskiego w Muzeum Antropologii i Etnografii im. Piotra Wielkiego (Kunstkamera).” W *Bronisław Piłsudski – w stulecie śmierci. W stronę Niepodległej. Materiały pokonferencyjne (IV Międzynarodowa Konferencja poświęcona Bronisławowi Piłsudskiemu i jego spuściźnie naukowej)*, red. Anna Król i Wioletta Laskowska-Smoczyńska, 96–111. Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, 2020.
- Błaszczyk-Żurowska, Hanna. „Działalność kolekcjonerska Bronisława Piłsudskiego w Zakopanem.” *Literatura Ludowa* 4–5 (1999): 137–145.
- B. O. Pilsudskij – *isledovatel narodov Sachalina (Materjaly meždunarodnoj naučnoj konferenciji 31 oktjabrja–2 nojabrja 1991 g. Južno-Sachalinsk)*. T. 1–2. Južno-Sachalinsk: Sachalinskij oblastnoj kraevedčeskij muzej, 1992.

- Bronisław Piłsudski and Futabatei Shimei: An Excellent Charter in the History of Polish-Japanese Relations. Materials of the Third International Conference on Bronisław Piłsudski and His Scholarly Heritage. Kraków–Zakopane 29/8–7/9 1999.* Red. Alfred F. Majewicz i Tomasz Wicherkiewicz. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2001.
- Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek – uczony – patriota.* Red. Anna Liscar i Magdalena Sarkowicz. Zakopane: Towarzystwo Muzeum Tatrzańskie, 2003.
- Bykasova, Larisa B. „K voprosu o formirovanii seti kraevedčeskich muzeev vo vtoroj polovine XIX–načale XX veka.” *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta Kultury i Isskusstv* 28 (Kemerowo 2014): 26–31.
- Crowley, David. „Seeing Japan, Imagining Poland: Polish Art and the Russo-Japanese War.” *The Russian Review* 67 (2008).
- Dall, Lesław. „Bronisław Piłsudski, jeden z ojców założycieli Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem.” W *Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski / The Ainu, the Góral and Bronisław Piłsudski*, red. Anna Król, 159–174. Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, 2018.
- Dudarec, Galina I., i Vladislav M. Latyšev. „Gerbarnye kollekcii Bronislava Pilsudskogo.” *Izvestija Instituta nasledija Bronislava Pilsudskogo* 11 (2007): 82–98.
- Inoue, Koichi. „Japońska linia rodu Piłsudskich. Część I. Chuhsamma oraz jej rodzina na Sachalinie.” Tłum. z jęz. ang. Adam Południak. *Wrocławskie Studia Wschodnie* 22 (2018): 25–59.
- Inoue, Koichi. „Kronika Bronisława Piłsudskiego,” tłum. z jęz. jap. Atsushi Ando i Agata Matsumoto. W *Świat Ajnów. Od Bronisława Piłsudskiego do Shigeru Kayano*, red. Lucjan Buchalik, 17–32. Żory: Muzeum Miejskie w Żorach, 2018.
- Inoue, Koichi. „Lew Sztternberg i Bronisław Piłsudski. Spotkania naukowe i osobiste.” Tłum. z jęz. ang. Wojciech Jajdelski. *Literatura Ludowa* 4–5 (1999): 147–160.
- Inoue, Koichi. „Listy Bronisława Piłsudskiego do Franza Boasa.” Tłum. z jęz. ang. Wojciech Jajdelski. *Literatura Ludowa* 4–5 (1999): 103–111.
- Kan, Sergei. „Bronislaw Pilsudski’s Scholarly Legacy Rediscovered: Review Essay.” *Arctic Anthropology* 42, nr 2 (2005): 95–98.
- Kan, Sergei. „Lev Shternberg (1861–1927): Russian Socialist, Jewish Activist, Anthropologist.” *Bulletin: Anthropology, Minorities, Multiculturalism* 5 (2004): 27–34.
- Kobko, Vera V. „Katalog kolekcij B. O. Pilsudskogo v Primorskom gosudarstvennom obedinennom muzee im. V. K. Arseneva.” *Izvestija Instituta nasledija Bronislava Pilsudskogo* 2 (1999): 4–18.
- „Kochany Wujaszku”. *Listy Bronisława Piłsudskiego do Stanisława Witkiewicza*. Oprac. Antoni Kuczyński. Zakopane–Sulejówek: Muzeum Tatrzańskie im. Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem / Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, 2016.
- Kostanov, Aleksandr I. „Jubilej Sachalinskogo muzeja.” *Vestnik Sachalinskogo Muzeja* 3 (1996): 3–14.
- Kozak, Anna. „Zakopiańska kolekcja Bronisława Piłsudskiego.” W *Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski / The Ainu, the Góral and Bronisław Piłsudski*, red. Anna Król, 175–183. Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, 2018.

- Król, Anna. „Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski 2018. Refleksje i pytania na marginesie wystawy.” W *Bronisław Piłsudski – w stulecie śmierci. W stronę Niepodległej. Materiały pokonferencyjne (IV Międzynarodowa Konferencja poświęcona Bronisławowi Piłsudskiemu i jego spuściznie naukowej)*, red. Anna Król i Wioletta Laskowska-Smoczyńska, 58–69. Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggħa, 2020.
- Kuczyński, Antoni. „Bronisław Piłsudski and his Contribution to the Ethnographical Museology.” *Ethnologia Polona* 15/16 (1991): 169–175.
- Kuczyński, Antoni. „‘Do zobaczenia w XX wieku.’ Początek drogi Bronisława Piłsudskiego ku nauce i recepcja dorobku.” W *Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek – uczonek – patriota*, red. Anna Liscar i Magdalena Sarkowicz, 45–75. Zakopane: Towarzystwo Muzeum Tatrzńskiego, 2003.
- Kuczyński, Antoni, i Zbigniew Wójcik. „Bibliografia prac polskich autorów piszących o Bronisławie Piłsudskim.” *Lud* 75 (1992): 332–347.
- Kuczyński, Antoni, i Zbigniew Wójcik. „Bronisław Piłsudski – muzeolog.” W *A Critical Biography of Bronisław Piłsudski* [Preprint], t. 2, red. Kazuhiko Sawada i Koichi Inoue, 197–214. Saitama: Saitama University, 2010.
- Kwiecińska, Magdalena. „Bronisław Malinowski i Bronisław Piłsudski w Zakopanem. Tropy i konteksty.” *Journal of Urban Ethnology* 21 (2023): 217–227.
- Latyšev, Vladislav M. *Sachalinskaja żyzn’ Bronislava Pilsudskogo: prolegomeny k biografii*. Južno-Sachalinsk: Sachalinskoe Knižnoe Izdatelstvo, 2008.
- Latyšev, Vladislav M. „Surovyj general.” *Vestnik Sachalinskogo Muzeja* 5 (1998): 97–103.
- Latyšev, Vladislav M., i Michail M. Prokofev. *Katalog etnografičeskich kollekcij B. O. Pilsudskogo v Sachalinskom oblastnom kraevedčeskom muzee*. Južnosachalinsk: Sachalinskij oblastnoj kraevedčeskij muzej, 1988.
- Latyšev, Vladislav M., i Michail M. Prokofev. „Vrač L. V. Poddubskij i Bronislav Pilsudskij.” *Izvestija Instituta nasledija Bronislava Pilsudskogo* 15 (2011): 180–189.
- Łatyszew, Władysław M. „Materiały do bibliografii publikacji o Bronisławie Piłsudskim w języku rosyjskim.” *Lud* 77 (1994): 205–222.
- Łatyszew, Władysław M. „Naukowy spadek Bronisława Piłsudskiego w muzeach i archiwach Rosji.” W *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, red. Antoni Kuczyński, 168–181. Wrocław: Silesia, 1998.
- Łatyszew, Władysław M. „Scripta manent. Spuścizna naukowa Bronisława Piłsudskiego.” *Lud* 88 (2004): 123–141.
- Majewicz, Alfred F. „Archiwalia po Bronisławie Piłsudskim w Bibliotece PAN w Krakowie i ich wykorzystanie.” *Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie* 44 (1999): 293–306.
- Majewicz, Alfred F. „Bronisław Piłsudski i jego dziedzictwo – próba ewaluacji.” W *Świat Ajnów. Od Bronisława Piłsudskiego do Shigeru Kayano*, red. Lucjan Buchalik, 37–46. Żory: Muzeum Miejskie w Żorach, 2018.
- Majewicz, Alfred F. „Czterdzieści trzy lata badań nad życiem i spuścizną Bronisława Piłsudskiego – dokonania i osiągnięcia, niepowodzenia i perspektywy – au lieu d’une introduction.” W *Bronisław Piłsudski – w stulecie śmierci. W stronę Niepodle-*

- głej. *Materiały pokonferencyjne*, red. Anna Król i Wioletta Laskowska-Smoczyńska, 18–57. Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, 2020.
- Majewicz, Alfred F. „Za serdeczny uśmiech rozbawionych dzieci, za łzy wzruszenia – za ten balsam...” – istota i waga naukowego dziedzictwa Bronisława Piłsudskiego.” W *Ajnowie, górale i Bronisław Piłsudski / The Ainu, the Góral's and Bronisław Piłsudski*, red. Anna Król, 11–46. Kraków: Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, 2018.
- Malinowski, Kazimierz. *Prekursorzy muzeologii polskiej*. Poznań: PAN, 1970.
- Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore*. Collected and prepared for publication by B. Piłsudski. Edited under the supervision of J. Rozwadowski, PhD. Cracow: Imperial Academy of Sciences (Spasowicz Fund.) / „Spółka Wydawnicza Polska”, 1912.
- Moździerz, Zbigniew. „Budynki Muzeum Tatrzańskiego i ich twórcy.” W *O ojcach założycielach i pierwszych budowniczych Muzeum Tatrzańskiego*, red. Mieczysław Rokosz, 170–214. Zakopane: Towarzystwo Muzeum Tatrzańskiego / Tatrzański Park Narodowy, 2012.
- „Muzej.” *Sachalinskij Kalendar* (1899): 51–52.
- Nadolska-Styczyńska, Anna. „Zamiast wstępu... Znane, cenione, pomijane, zapomniane... Rzecz o prekursorach polskiego muzealnictwa o tematyce etnograficznej (1888–1939).” W *Żywe ogniwa. Wybór tekstów polskich etnografek (1888–1939)*, wybór i oprac. Aldona Tołysz, współpr. Piotr Majewski, 6–43. Warszawa: NIMOZ / PIW, 2022.
- Pasierb, Bronisław. „Nieznane teksty B. Piłsudskiego.” *Wrocławskie Studia Wschodnie* 12 (2008): 233–270.
- Pervuškin, Vladimir I. *Gubernskie Statističeskie Komitety i provincia istoričeskich nauk*. Penza: Penzenskij gosudarstvennyj pedagogičeskij universitet, 2007.
- „Pervyj katalog Sachalinskogo muzeja.” *Sachalinskij Kalendar* (1898): 176–192.
- Piłsudski, Bronisław. „Czeskie Etnograficzne Muzeum w Pradze (Narodopisne Museum Česko-Slovanské).” *Tygodnik Polski* 46 (1913): 722–726.
- Piłsudski, Bronisław. „Czeskie Przemysłowe Muzeum im. Naprstka w Pradze.” *Tygodnik Polski* 34 (1913): 534–541; 35 (1913): 552–554.
- Piłsudski, Bronisław. „Muzeum historyczne w Bernie.” *Ziemia* 17 (1914): 262–266.
- Piłsudski, Bronisław. *Muzeum Tatrzańskie im. dra T. Chałubińskiego. Zadania i sposoby prowadzenia działu ludoznawczego. (Na rzecz głodnych we wsiach polskich)*. Kraków: nakładem autora, 1915 (wznowienie: Bronisław Piłsudski. *Muzeum Tatrzańskie im. T. Chałubińskiego w Zakopanem. Zadania i sposoby prowadzenia działu ludoznawczego*. Kraków: NIMOZ / PIW, 2020).
- Piłsudski, Bronisław. „Obrazy kultury szwajcarskiej. (Muzeum historyczne i muzeum etnograficzne w Neuchâtelu).” *Tygodnik Polski* 6 (1914): 91–93; 7 (1914): 109–111.
- Piłsudski, Bronisław. „Poezja Gilaków.” *Lud* 17 (1911): 95–123.
- Piłsudski, Bronisław. „Prace rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego nad mapą etnograficzną państwa rosyjskiego.” *Lud* 18 (1912): 136–138.

- Piłsudski, Bronisław. [rec.] „Charuzina V. N., ‘Otčot o letnej poezdke v Germaniju. (Katalogizacija, konsirvirovanie i rozmiesčenie kollekcij v etnografičeskich muzejach), Moskva 1912. 8, str. 96’,” *Lud* 18 (1912): 227–228.
- Piłsudski, Bronisław. [rec.] „Dział etnografii na XII. Zjeździe rosyjskich przyrodników i lekarzy w Moskwie (grudzień 1909–styczeń 1910). (Według sprawozdań rosyjskich pism).” *Lud* 17 (1911): 264–267.
- Piłsudski, Bronisław. [rec.] „Hupka St., ‘W sprawie muzealnictwa etnograficznego za granicą i u nas’.” *Lud* 18 (1912): 227–228.
- Piłsudski, Bronisław. [rec.] „Igruška, jeja istorija i značenje. Sbornik statej pod redakc. N. O. Bartrama.” *Lud* 18 (1912): 229.
- Piłsudski, Bronisław. [rec.] „Julian Talko-Hryniewicz. ‘Materyały do etnologii i antropologii ludów Azji Środkowej. Monołowie, Buriaci i Tungusi, Kraków. Nakładem Akademii Umiejętności 1910, 96 str.’,” *Lud* 17 (1911): 189–190.
- Piłsudski, Bronisław. [rec.] „L. Sternberg, ‘Muzej Antropologii i Etnografii imeni imperatora Petra Welikago,’ Petersburg 1912, 20 str. (Odbitka z ‘Žyvoj Stariny’ za 1911 r.).” *Lud* 18 (1912): 228–229.
- Piłsudski, Bronisław. „Szamanizm u tubylców na Sachalinie.” *Lud* 15 (1909): 261–274; 16 (1910): 117–132.
- Piłsudski, Bronisław. „Trąd wśród Gilaków i Ajnów.” *Lud* 18 (1912): 79–91.
- Piłsudski, Bronisław. „W sprawie Muzeum Tatrzańskiego. (O urządzenie działu ludoznawczego).” *Rocznik Podhalański* 1 (1914–1921): 144–188.
- Piłsudski, Bronisław. „W sprawie zjazdu etnografów polskich.” *Lud* 17 (1911): 267–269.
- Piłsudski, Bronisław, i Stefan Rudzki. „Sprawozdanie Sekcji Ludoznawczej Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od 1 stycznia 1913 do 31 grudnia 1913 roku.” *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* 35 (1914): XLIV.
- Proceedings of the International Symposium on B. Piłsudski's Phonographic Records and the Ainu Culture*. Red. Tetsuo Asakura. Sapporo: Hokkaido University, 1985.
- „Projekt ‘Podhalańskiego Rocznika Naukowego,’ 30 lipca 1913 r. [Faksymilia].” *Rocznik Podhalański* 5 (1992): 13–16.
- Prokofiew, Michał M., i Wiera W. Kobko. „Kolekcje etnograficzne B. Piłsudskiego z terenu Dolnego Amuru i Sachalinu w zbiorach Państwowego Przymorskiego Zjednoczonego Muzeum im. W. K. Arseniewa i Sachalińskiego Okręgowego Muzeum Krajoznawczego (koniec XIX–początek XX wieku).” *Lud* 74 (1991): 127–141.
- Rokosz, Mieczysław. „Bronisław Piłsudski i jego praca na rzecz Muzeum Tatrzańskiego w latach (1906) 1911–1914.” W *O ojcach założycielach i pierwszych budowniczych Muzeum Tatrzańskiego*, red. M. Rokosz, 124–135. Zakopane: Towarzystwo Muzeum Tatrzańskiego / Tatrzański Park Narodowy, 2012.
- Roszkowski, Jerzy M. „Bronisław Piłsudski a Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem.” W Bronisław Piłsudski. *Muzeum Tatrzańskie im. T. Chałubińskiego w Zakopanem. Zadania i sposoby prowadzenia działu ludoznawczego* (Pomniki Muzealnictwa Polskiego), oprac. Aldona Tołysz, 5–41. Warszawa: PIW / NIMOZ, 2020.

- Roszkowski, Jerzy M. „Związki Bronisława Piłsudskiego z Podtatrzem i Muzeum Tatrzańskim (1906–1914).” *Etnografia Nowa* 6 (2014): 227–247.
- Ruban, Nikolaj I. *Muzeologija. Istorija muzejnogo dela. Muzejnoe delo na Dalnem Vostoke Rosii. Osnovanie napravlienja i formy muzejnoj dejatelnosti*. Chabarowsk: b.w., 2001.
- „Sachalinskij muzej.” *Sachalinskij Kalendar* (1897): 159–162; (1898): 159–163.
- Sawada, Kazuhiko. *Opowieść o Bronisławie Piłsudskim. Polak nazwany Królem Ajnów*. Przekł. Barbara Słomka. Sulejówkę: Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, 2021.
- Sieroszewski, Wacław. „Bronisław Piłsudski.” *Rocznik Podhalański* 1 (1914–1921): V–XXX.
- Sokołow, Andriej M., i Weronika A. Bielajewa-Saczuk. *Świat Ajnów oczami Bronisława Piłsudskiego. Kolekcje Kunstkamery*. Petersburg: Muzeum Antropologii i Etnografii im. Piotra Wielkiego (Kunstkamera) Rosyjskiej Akademii Nauk, 2019.
- Staszal, Jan. „Listy Bronisława Piłsudskiego do Juliana Talko-Hryncewicza z lat 1909–1914.” *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* 50 (2005): 187–250.
- Staszal, Jan, i Zbigniew J. Wójcik. „Związki Juliana Talko-Hryncewicza z Polską Akademią Umiejętności i Uniwersytetem Jagiellońskim w Krakowie.” *Prace Komisji Historii Nauki PAU* 10 (2010): 83–110.
- Studia o muzealnej pamięci na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej do 1918 roku*. Red. Tomasz F. de Rosset, Aldona Tołysz, i Małgorzata Wawrzak. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2020.
- Šelegina, Olga N. „Muzejnaja set’ sibirskogo regiona: procesy formirovanija i adaptacji.” *Vestnik Tomsogo gosudarstvennogo Universiteta* 346 (2011): 103–110.
- Świat Ajnów. Od Bronisława Piłsudskiego do Shigeru Kayano*. Red. Lucjan Buchalik. Żory: Muzeum Miejskie w Żorach, 2018.
- Święch, Jan. „Nowatorskie koncepcje i realizacje polskiego muzealnictwa etnograficznego do 1945 r.” W *Muzeum XXI wieku: w 100-lecie I zjazdu muzeów polskich w Poznaniu. Konferencja „Muzeum XXI wieku. W 100-lecie I zjazdu muzeów polskich w Poznaniu”, Muzeum Narodowe w Poznaniu, 1–3 czerwca 2022*, red. Maria Gołąb, 93–98. Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu, 2022.
- Taha Żuk, Imam M. „Julian Talko-Hryncewicz o Bronisławie Piłsudskim.” *Niepodległość i Pamięć* 10, nr 1 (19) (2003): 45–50.
- The Collected Works of Bronislaw Pilsudski*. T. 3 *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore* 2. Reconstructed, translated, and edited by Alfred F. Majewicz, with the assistance of Elżbieta Majewicz. Berlin–New York: Mouton the Gruyter, 2004.
- Trebunia-Staszal, Stanisława. „Muzeum Tatrzańskie jako laboratorium dziedzictwa. Część I.” *Journal of Urban Ethnology* 16 (2018): 217–231.
- Wójcik, Zbigniew. „Bronisława Piłsudskiego działalność muzealna na Dalekim Wschodzie.” *Etnografia Nowa* 6 (2014): 193–204.
- Wójcik, Zbigniew. „Muzea i muzealnictwo w działalności Bronisława Piłsudskiego.” W *Bronisław Piłsudski (1866–1918). Człowiek – uczonek – patriota*, red. Anna Liscar i Magdalena Sarkowicz, 85–108. Zakopane: Towarzystwo Muzeum Tatrzańskiego, 2003.

- Wójcik, Zbigniew. „Z nieznanej korespondencji zesłańczej Bronisława Piłsudskiego.” *Niepodległość i Pamięć* 3, nr 2 (6) (1996): 153–160.
- Wójcik, Zbigniew J. „Materiały do biografii Bronisława Piłsudskiego.” *Literatura Ludowa* 4–5 (1999): 161–172.
- Zawistowicz, Kazimiera. „Bronisław Piłsudski, 21 X 1866–17 V 1918.” *Wiedza i Życie* 1 (1930): 25–40.
- Zborowski, Juliusz. „Kronika etnograficzna z Podhala.” *Lud* 21 (1922): 77–80.
- Zborowski, Juliusz. „Muzeum Tatrzańskie. Rok 1928/29. Plany na przyszłość.” *Wierchy* 7 (1929): 154–169.
- Zborowski, Juliusz. „Z dziejów ludoznawstwa i muzealnictwa na Podhalu. Sekcja Ludoznawcza Towarzystwa Tatrzańskiego (1911–1919).” *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie* 6 (1976): 35–115.

Netografia

Aleksej A. von Friken, <https://ant53.ru/article/83/>. Dostęp 15 grudnia 2022.